

Οι μεταφράσεις του Παναγή Λεκατσά από την αρχαία ελληνική λογοτεχνία

Μπορεί η συνάντηση η οποία συντελείται μεταξύ μεταφραστή και μεταφραζομένου συγγραφέως να είναι οντολογική¹ και το *ὄν* μπορεί πράγματι να λέγεται πολλαχώς², όπως λέγει ο Αριστοτέλης. Το ζήτημα είναι όμως πώς να αποδοθεί η μοναδικότητα του λογοτεχνικού έργου ως έργου τέχνης, και επομένως και της ίδιας της γλώσσας του πρωτοτύπου· το *ὄν* έχει εκδηλωθεί και έχει λάβει ύπαρξη μέσα στο συγκεκριμένο έργο. Η «απόδοση» αυτή εξ ορισμού δηλώνει την εξάρτηση της μετάφρασης έναντι του πρωτοτύπου, και συνεπώς την έλλειψη αυτονομίας της.

Επομένως η μετάφραση κυρίως ειπείν είναι μία ουτοπία. Γιατί δεν πρόκειται απλά για μετάφραση λέξεων ή φράσεων. Στην πραγματικότητα «μεταφράζεται» ολόκληρος πολιτισμός, αλλά κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, καθώς δεν πρόκειται να αναβιώσει ή να μεταφερθεί ένας πολιτισμός σε έναν άλλο τόπο ή χρόνο ή σε άλλο τόπο και άλλο χρόνο.

Ούτε η μεταφραστική αναλογία³ αποτελεί ορθή αντίληψη μετάφρασης, παράπτωμα στο οποίο συχνά υποπίπτουν μεταφραστικές προσπάθειες στα νέα ελληνικά από τα αρχαία. Η μεταφραστική αναλογία προδίδει, δεν αποδίδει, το αρχαίο κείμενο, γιατί όταν «μεταφράζουμε ένα κωδικό κείμενο, [όπως η τραγωδία] θα πρέπει να μην κάνουμε ποίηση ανεξάρτητη από την ιστορία των μορφών του θεάτρου» – ή αλλιώς, ένας πολιτισμός δεν μπορεί να έχει το δικό του ακριβές πολιτισμικό ανάλογο. Ούτε πρέπει ο μεταφραστής να ιδιοποιείται το πρωτότυπο κείμενο ωθούμενος από μία θεμιτή ίσως ανάγκη να επεκτείνει κατά κάποιο τρόπο τον ίδιο προσωπικό του λόγο: στην ουσία τότε πρόκειται για διασκευή του πρωτοτύπου⁴.

Η μετάφραση επίσης πρέπει να συναιρεί δύο απαιτήσεις κατ' επίφαση αντιθετικές, την πιστή κατά λέξη μετάφραση και τη λογοτεχνική ελεύθερη, αντιθέσεις οι οποίες αποτελούν παραλλαγές της ίδιας θεμελιακής αντινομίας και οι οποίες είναι στην πραγματικότητα οι δύο όψεις μιας και μόνης διπλής απαίτησης. Χρειάζεται, ταυτόχρονα, η ακρίβεια και η κομψότητα του ύφους, το πνεύμα και το γράμμα⁵. Θα έλεγα μαθηματικά ότι επιτυχής μετάφραση είναι ο γεωμετρικός τόπος των κοινών σημείων της γλώσσας του πρωτοτύπου και της γλώσσας της μετάφρασης· τα μη κοινή σημεία ας ξενίζουν και ας δηλώνουν ότι το ένα έργο είναι μετάφραση του άλλου. Η μετάφραση, τέλος, είναι μία πλήρης ερμηνεία που αρχίζει μετά τη φιλολογική ερμηνεία: ο μεταφραστής πρέπει να αποδώσει στη δική του γλώσσα ό,τι εννοεί ο συγγραφέας του πρωτοτύπου⁶.

Θέμα της μελέτης αυτής είναι οι απόψεις του Π. Λεκατσά για τη μετάφραση αρχαίων ελληνικών κειμένων, όπως διατυπώθηκαν σε διάφορα εισαγωγικά σημειώματα ή σημειώμα-

τα κυρίως στη *Νέα Έστιά*⁷ ή προκύπτουν από τη μελέτη των μεταφράσεών του, αλλά και ο βαθμός επίτευξής τους σύμφωνα με την ανάλυση των μεταφράσεων που ακολουθεί. Και εξετάζουμε μεταφράσεις μόνο ποιητικών κειμένων. Αποφεύγοντας να εμπλακούμε στο θέμα της θεωρίας της μετάφρασης⁸, ξεκινούμε από συγκεκριμένες αποδόσεις, αν και δειγματοληπτικές, από τις οποίες επαγωγικά μπορεί να συναχθούν γενικότερες διαπιστώσεις, αντί να περιοριζόμαστε σε γενιότητες και αφορισμούς. Το πώς μεταφράζουμε τους αρχαίους θα μας το πουν με το ίδιο το έργο τους εκείνοι που μεταφράζουν, που θέτουν έργο ζωής τους τη μετάφραση. Η συστηματική άλλωστε μελέτη των μεταφράσεων του Λεκατσά που θα δοκίμαζε να προσδιορίσει αντικειμενικά τη σημασία της προσπάθειάς του για τη σύγχρονη φιλολογία, την καλλιέργεια της γλώσσας και τη θεωρία της μετάφρασης, θα απαιτούσε ευρύτερη εργασία, πέρα από τα όρια και τους σκοπούς της παρούσας.

Τον τύπο των εκδόσεων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων δίδει ο ίδιος ο Λεκατσάς⁹. «Ο τύπος αυτός περιέχει σταθερά τέσσερα στοιχεία: i, το αρχαίο κείμενο· ii, μετάφραση παράπλευρα κάθε σελίδας του κειμένου· iii, εισαγωγή και iv, ερμηνευτικές σημειώσεις. Καθένα πάλι από τα στοιχεία τούτα πρέπει ν' ανταποκρίνεται σ' ορισμένους όρους, και σ' αυτά ο εταιρелиσμός ή η άγνοια δε συγχωρούνται». Στην εισαγωγή περιλαμβάνονται βίος του συγγραφέα-ποιητή, εισαγωγή στο συγκεκριμένο έργο και ιστορία του κειμένου, καταγραφή των πηγών, καθώς και τεχνικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε «παρούσας έκδοσης».

Έτσι, προκειμένου για την έκδοση των αρχαίων λυρικών ποιητών, των οποίων το έργο σώθηκε σε αποσπάσματα, «μπορεί να πει κανείς πως έχει στα χέρια του την έκδοση ενός λυρικού όταν σ' αυτή περιέχονται όλα του τα σωζόμενα μαζί με την άρτια καταγραφή των πηγών και πλήρες κριτικό υπόμνημα», γράφει στην έκδοση του Αλκαίου (xxviii), το οποίο ακολούθησε και στην έκδοση της Σαλπώς και του Πινδάρου. Σε ό,τι αφορά το κείμενο, βεβαίως χρησιμοποιεί κάθε φορά την τελευταία στερεότυπη έκδοση του ποιητή, χωρίς ωστόσο να παραλείπει ενίοτε να προσφέρει δικές του γραφές ή ερμηνείες. Στην περίπτωση όμως της αποσπασματικής ποίησης, όπως του Αλκαίου, κρατεί επιλεκτική θέση, όπου οι εκδότες δεν συμφωνούν μεταξύ τους, τόσο στο κείμενο όσο και στο κριτικό υπόμνημα. Ένας πίνακας αντιστοιχίας των αποσπασμάτων του Αλκαίου με την έκδοση των Λυρικών του E. Diehl καθιστά την έκδοση ευχρηστώτερη.

Επειδή τα αρχαία ελληνικά κείμενα είναι έργα λογοτεχνικά, είναι απαραίτητο, παρατηρεί ο μεταφραστής, και η μετάφρασή τους να είναι λογοτεχνική, δηλαδή στη δημοτική, και τεχνικώς ανάλογα με τη συγκρότηση του πρωτοτύπου δουλεμένη, γιατί μόνον η λογοτεχνική μετάφραση αποδίδει με τη μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα και ερμηνεύει ταυτόχρονα το λογοτέχνημα. Και για να είναι λογοτεχνική η μετάφραση, πρέπει πρώτα να ανταποκρίνεται γενικώς σε μορφή και τεχνολογία στα βασικά χαρακτηριστικά του πρωτοτύπου και δεύτερο να στέκεται σαν άρτιο έργο λογοτεχνικής δημιουργίας μέσα στις γενικές και ειδικές συνθήκες του καιρού της. Και οπωσδήποτε μία άξια του έργου γενική ερμηνευτική έκδοση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων δεν μπορεί να είναι παρά καρπός ανώτερου πολιτισμού. πάντως, όσο εντελέστερη είναι η γλώσσα όπου πρόκειται να μεταφερθεί το έργο, τόσο περισσότερες πιθανότητες υπάρχουν να περιορίζεται η μοιραία φθορά, που υφίσταται το πρωτότυπο, ακόμη και όταν μεταφράζεται έργο κατώτερο σε μια πολύ εντελέστερη γλώσσα¹⁰.

Αλλά και όταν η μετάφραση είναι πεζή, γίνεται σε λογοτεχνικό (ή ρυθμικό) πεζό λόγο,

και καταβάλλεται προσπάθεια εξευρέσεως «της αντιστοίχου λαϊκής εκφράσεως, όπως λάβη και εις την μετάφρασιν ζωή το ποιήμα», όπως γράφει στην εισαγωγή του Ησιόδου (*Έργα*, σ. 1 και *Θεογονία*, σ. 91). Επομένως και στην περίπτωση αυτή ο στόχος μιας τέτοιας μεταφράσεως αφήνει πολλά περιθώρια επίτευξης, ώστε εξ ορισμού και η ίδια να παραμένει μάλλον στόχος παρά δεδομένη κατάκτηση. Άλλωστε η μετάφραση δεν είναι ποτέ τελειωτική πράξη, και η καλύτερη και η πιο θριαμβευτική μετάφραση, όπως λέγει ο Λεκατσάς, δεν χρησιμεύει παρά να ανοίξει το δρόμο στην επόμενη που θα την ξεπεράσει.

Βασικές θεωρητικές αρχές της μετάφρασης του Λεκατσά εκφράζονται επιγραμματικά και προγραμματικά στη σύντομη εισαγωγή της μετάφρασης των δραμάτων του Ευριπίδη: «η συνολική μετάφραση του Ευριπίδη που παρουσιάζουν (: οι εκδόσεις «Διόνυσος»), είναι έμμετρη, κατά τη μορφή και το πνεύμα της αρχαίας τραγωδίας· συνδυάζει, στον άκρο δυνατό βαθμό, τη φιλολογική πιστότητα και τον ποιητικό χαρακτήρα· είναι θεατρική, με τη σημασία πως επιζητεί τη γνήσια έκφραση, τη δραματική σύνθεση, την παραστατικότητα και την ποιητική εμπύχωση του έμμετρου λόγου της· είναι συγχρονισμένη, με τη σημασία πως βασίζεται και στις νεότερες έρευνες της Φιλολογίας και της καθόλου Αρχαιογνωσίας· χρησιμοποιεί έναν απέραντο πλούτο της καθαρής νεοελληνικής και των τεχνικών τρόπων του λόγου· συνοδεύεται, τέλος, από εκτενείς δραματικές αναλύσεις και «πραγματικά» σχόλια, βοηθώντας έτσι τον Αναγνώστη να γνωρίσει το πολλαπλό (μυθολογικό, κοινωνικό, ιδεολογικό και τεχνικό) βάθος των δραμάτων»¹¹. Οι απόψεις αυτές αποδίδονται στον εκδότη, αλλά προφανώς η μετάφραση του Λεκατσά υπακούει στις αρχές αυτές, αν δεν τις έχει υπαγορεύσει η ίδια. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη το χρόνο συγγραφής τους, μπορούμε να πούμε ότι συνοψίζουν τις αντιλήψεις του Λεκατσά. Το ζήτημα βέβαια είναι, για κάθε μετάφραση, γενικότερα: πώς επιτυγχάνεται ο συνδυσμός της φιλολογικής πιστότητας με τον ποιητικό χαρακτήρα της μετάφρασης, ποια είναι η θεατρική μετάφραση, ιδιαίτερα ποιος είναι ο λόγος της και πόσο η μετάφραση βασίζεται πράγματι στις νεότερες έρευνες της φιλολογίας.

Επίσης, το 1938 στον Πρόλογο στην πρώτη έκδοση της μετάφρασης του Πινδάρου¹², επισημαίνοντας τα προβλήματα που έχει να επιλύσει μία πρώτη μετάφραση του ποιητή αυτού, ο Λεκατσάς γράφει: «Πιστεύοντας κατ' αρχήν πως μήτε η μετάφραση που δεν δικαιολογείται από μόνο τον εαυτό της αισθητικώς έχει λόγον υπάρξεως, μήτε η μετάφραση που για να σταθή σαν αισθητική δημιουργία μεταχειρίζεται αυθαίρετα το πρότυπο, αποβλέψαμε στην άκρως δυνατή συνταύτιση της φιλολογικής και λογοτεχνικής μεταφράσεως· σε μια μετάφραση που συνδυάζοντας την άκρα φιλολογικήν ακρίβεια και την πλέον ισόρροπη αντιστοιχία προς τον λόγο του αρχετύπου με τις άπειρες δυναμικότητες του λυρικού λόγου, θάταν βαθύτερα πιστή από κάθε κατά λέξη ερμηνευτική και συνάμα από μόνο τον εαυτό της σαν έργο λογοτεχνικό δικαιολογημένη».

Και η πρώτη ενότητα των εισαγωγικών του τόμου των *Έρμηνευτικών* της πρώτης έκδοσης του Πινδάρου¹³ περιέχει επίσης χρήσιμες σκέψεις πάνω στην ελληνική μεταφραστική παράδοση, αλλά και «τις γενικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίχτηκεν η δική του μετάφραση και τα σημεία όπου αποκλίνει από την παράδοση». Η μεταφραστική προσπάθεια πρέπει να βασίζεται στις εξής δύο αρχές: (α) κάθε μετάφραση δεν μπορεί να είναι άκρως πιστή, αν δεν είναι λογοτεχνική και (β) η μετάφραση των ποιητών πρέπει κυρίως να αποβλέπει στην εκτύπωση των καλλιτεχνικών στοιχείων του πρωτοτύπου, αλλά και η ίδια να στέκεται ως

άρτιο έργο λογοτεχνίας. Κάθε μετάφραση μόνο ένα κατά το δυνατό έκτυπο του πρωτοτύπου μπορεί να νοηθεί, στη γλώσσα (δικαιωματικό προνόμιο της νέας ελληνικής) και στην ατμόσφαιρα. Προκειμένου π.χ. για την τραγωδία, η μετάφραση οφείλει να παρακολουθήσει τον ποιητή και να εκτυπώσει στο λόγο των προσώπων τη διαφορά των τύπων που αντιπροσωπεύουν. Προκειμένου για τη χορική ποίηση, η μετάφραση δεν σημαίνει μόνο μεταφορά από γλώσσα σε γλώσσα, αλλά μεταφορά από μια αισθητική σε μιαν άλλη αισθητική ριζικά διαφορετικών αρχών και νόμων (μουσική, μελωδία)¹⁴.

Η άκρως δυνατή συνταύτιση της φιλολογικής και λογοτεχνικής μεταφράσεως, που αποτελεί το πρώτο στάδιο πιστότητας της μετάφρασης, φαίνεται να επαναλαμβάνει την πρώτη μεταφραστική αρχή στον πρόλογο των μεταφράσεων του Ευριπίδη. Αυτός όμως ο συνδυασμός της άκρας φιλολογικής ακρίβειας με την πλέον ισόρροπη αντιστοιχία προς το λόγο του αρχετύπου, με τις άπειρες δυναμικότητες του λυρικού λόγου, ορίζει μία πιστότητα μετάφρασης είδους δευτέρου βαθμού, η οποία όμως αφήνει πολλά περιθώρια στην εφαρμογή ή την εκπλήρωσή της. Ο ποιητικός δηλαδή χαρακτήρας ή η θεατρική μετάφραση προκειμένου για την τραγωδία είναι στόχοι που επιτυγχάνονται σχετικά, όχι μόνο καθεαυτούς, αλλά, ακόμη περισσότερο, και σε σχέση με το αρχαίο κείμενο. Η λογοτεχνική έπειτα μετάφραση εξ ορισμού αφήνει πολλά περιθώρια καθεαυτή, πολύ περισσότερα όμως σε σχέση με «την ισόρροπη αντιστοιχία της προς το λόγο του αρχετύπου με τις άπειρες δυναμικότητες του λυρικού λόγου».

Ακόμη πιο σχετική είναι επίσης η παρακάτω αντίληψη μετάφρασης που διατυπώθηκε μάλιστα κριτικά προς τη μετάφραση του Πινδάρου του Λεκατσά¹⁵: Μεταφράζω ένα ξένο κείμενο θα πει ότι «το μεταφέρω έτσι στη γλώσσα μου, ώστε να ξυπνά σ' εκείνον που το διαβάζει, στη γλώσσ' αυτή, την ίδια ακριβώς παράσταση –σκέψη, εικόνα, συναίσθημα, ευχαρίστηση από μόνη την υφή του λόγου– που ξυπνά και σ' όποιον το διαβάζει στη γλώσσα που γράφτηκε». Οι προϋποθέσεις που ορίζονται είναι ανέφικτες, πρώτα για τον ίδιο το μεταφραστή και πολύ περισσότερο για όλους τους αναγνώστες.

Μερικές δειγματοληπτικές παρατηρήσεις και συγκεκριμένα παραδείγματα από διάφορα έργα θα δείξουν τη μετάφραση που πέτυχε ο Π. Λεκατσάς και πόσο ανταποκρίθηκε στις προϋποθέσεις που έθεσε. Σχολιάζουμε τη μετάφραση των Ησίοδου, Αρχιλόχου, Αλκαίου, Σαπφώς, Αλκμάνα, Πινδάρου, Βακχυλίδη, του Ευριπίδη και επιγραμμάτων της Παλατινής Ανθολογίας.

Ησίοδος

Η μετάφραση «επεχειρήθη εις ρυθμικόν πεζόν λόγον»¹⁶. Πράγματι, καθόλο το μήκος ο λόγος είναι έρρυθμος, πολύ συχνά μάλιστα απομονώνονται άπταιστοι μετρικά στίχοι, π.χ.: «κουρνιάζουνε και ρίχνουνε τον κάματο τον ξένο στην κοιλιά τους» (Θεογ. 599, πβ. 91).

Εξαιτίας του επικού λόγου και των στίχων που συνήθως περιέχουν τέλειο νόημα, δεν έχουν δηλαδή διασκελισμό, δεν υπάρχει ανάγκη αλλαγής της συντακτικής δομής του αρχαίου λόγου, ώστε ο νεοελληνικός λόγος φαίνεται παράλληλος με τον αρχαίο. Ωστόσο ο Λε-

κατσάς ενίοτε επιφέρει μερικές αλλαγές στη δομή του λόγου. Έτσι προσδιοριστική φράση ανεξαρτητοποιείται και παρατάσσεται: «Ανάμεισ' από πανύψηλους βράχους που τα τριγυρίζουν» (Θεογ. 778), πολύ περισσότερο που το επόμενο κώλον με άνω τελεία παρατάσσεται με αυτό. Εμπρόθετος προσδιορισμός αποδίδεται με επιτυχία αναλυτικότερα με δευτερεύουσα πρόταση: με αιτιολογική πρόταση ("Εργα 16) «γιατί οι βουλές το θέλουν των αθανάτων», με χρονική πρόταση (Θεογ. 437) «όταν δικάζουν».

Συχνά ο λόγος φαίνεται να μεταφράζεται ελεύθερα νοηματικά: «Κοίτα λοιπόν να το μαζέψης μπόλινο (: το βιος), προτού να συδαυλίσης έχθρες και κρισοδικιές για να χειριάσης το έχει του άλλου» ("Εργα 33-4), όπου το «κοίτα» στη σύνδεση αλλά και το «χειριάσης» στην ερμηνεία φαίνεται να απομακρύνονται από μία πιστή στο κείμενο και το νεοελληνικό λόγο μετάφραση, χωρίς πάντως να προδίδεται το πνεύμα του πρωτοτύπου. Ελεύθερη αλλά όχι μακριά από το κείμενο είναι η μετάφραση «Όπου κι' αν σ' έχει βαλμένον η τύχη σου, το συμφέρο σου είναι να δουλεύης» ("Εργα 314), ενώ πλησιέστερα προς το νόημα θα ήταν «ό,τι είσαι από το δαίμονα είσαι...», ή η μετάφραση του *ἀναιδείηφι πιθήσας* «παραβλέποντας το νόμιμο» ("Εργα 359). Ο λόγος αποδίδεται αναλυτικότερα «που μαύρες ξεπετούσαν γλώσσες και γλυφόνταν» (Θεογ. 826· ας παρατηρηθεί το σχήμα κατά σύνεσιν του αρχαίου, καθώς το *λελιχμότες* αναφέρεται στο *κεφαλαί*, 825). Αναλυτικότερα και σε ένα είδος πρόληψης αποδίδεται «τάδιχο που τραβούμε απ' τον πατέρα σας, μπορούμε να του το πληρώσουμε» (Θεογ. 165).

Άλλοτε, παραλείπει ένα μόριο της αρχαίας, αφού το νόημα και η σύνδεση των συμφραζομένων έχουν γίνει σαφή στα νέα ελληνικά: «πρόσεχε τη δικαιοσύνη» ("Εργα 275), ενώ χρησιμοποιεί, ορθά, κάποιες συνδετικές φράσεις οι οποίες είναι απαραίτητες στη σύνδεση του νοήματος στο νεοελληνικό λόγο: «Έτσι είναι, γιατί οι θεοί έχουνε κρύψει αυτό που θέλει η ζωή του ανθρώπου» ("Εργα 42), όπου το «έτσι είναι» συνδέει την προηγούμενη με την επόμενη ενότητα του ποιήματος, ενώ το «αυτό που θέλει η ζωή» του ανθρώπου αποτελεί έναν πλατειασμό όχι αναγκαίο. Παρόμοια προσθήκη, ενίοτε και πρόταξη, χάριν εμφάσεως συμβαίνει με το ρ. «είναι»: «είν' από τη δουλειά μόνο που» ("Εργα 308· πβ. Θεογ. 987-9), ή με την προσθήκη επιφωνήματος, όπως στους στίχους (Θεογ. 98-9) που αποδίδονται «γιατί μαθές κι' όταν κανείς έχει καϊμό στα στήθη, απ' ανοιχτή πληγή, κι ώχου μαραίνεται η καρδιά και βαρειαναστενάζει», όπου προστίθεται το επίρ. «κι ώχου», αλλά και το *εἴ γάρ* αποδίδεται επιτυχώς με το «γιατί μαθές». Το σύνδεσμο δέ (Θεογ. 308) φαίνεται ότι μεταφράζει η φράση «που λες», η οποία δίδει έμφαση και χρησιμοποιείται για μετάβαση. Όμοια προσθήκη είναι η φράση «να, έτσι» που προστίθεται για την απόδοση του *μαφαῦραι* μαζί με τη φράση «στα χαμένα». Παρομοίως θέτει μέσα σε παύλες παρενθετικά κάποια επίθετα ή φράσεις του πρωτοτύπου: *οὔ τι φατειόν* «-κι' αμελέτητος νάναι!» (Θεογ. 310· πβ. 171), το επίθ. *στονόεντα* (Θεογ. 685) αποδίδει «-κι' ήτανε μέγας θρήνος».

Άλλοτε αναγκάζεται με λογοτεχνικό λόγο να αποδώσει ακριβέστερα το λόγο του πρωτοτύπου: «τη διδαχή για χάρη σου θα στεφανώσω» ("Εργα 106), ενώ το *ἐκκορυφῶ* δηλώνει «θα σου διηγηθώ με ακρίβεια από την αρχή μέχρι τέλους κ.λπ.». Ομοίως, με λογοτεχνικά αντίστοιχα σύνθετα αποδίδονται πολλά επίθετα: το επίθ. *ποικιλόδειρος* αποδίδεται «πλουμόλαιμος» (203), τα *ὠκνπέτης*, *τανυσίπτερος* (212) αποδίδονται αντίστοιχα «γοργοπετούμενο, τεντοφτέρουγο», το επίθ. *πολυδαίδαλος* (64) αποδίδεται «πολυξόμπλιαστος». Ανά-

λογα λογοτεχνικά επίθετα, όπως το «τρανοφантаσμένος» (*ὑπερήνωρ*, *Θεογ.* 995), το «τρομεροδύναμος» (*κρατερός*, *Θεογ.* 312), το «καμαροπερπάτητες» (*τανύσφυροι*, *Θεογ.* 364), τα «καμαροπερπάτητη» (*καλλίσφυρος*, *Θεογ.* 384), «μαργιολομάτα» (*έλικώπις*, *Θεογ.* 307), είναι σύμφωνα με την έμφυτη λογοτεχνική κλίση του μεταφραστή, αλλά ακούγονται μάλλον ξένα προς το νεοελληνικό ποιητικό λόγο, ίσως ταιριαστά στο ύφος ενός Σικελιανού¹⁷.

Η απόδοση πάντως του επιθέτου είναι γενικά ένα πρόβλημα για το μεταφραστή. Αλλά φαίνεται πως η απόδοση των επιθέτων, που είναι συχνότερα στη *Θεογονία*, η τεχνική της απόδοσης και το ύφος που δημιουργούν αρμύζουν στο ύφος του Λεκατσά, ώστε το τελικό αποτέλεσμα της μετάφρασης στη *Θεογονία* να φαίνεται επιτυχέστερο και πλησιέστερο στο ύφος του πρωτοτύπου από άλλες μεταφράσεις του συγγραφέα. Πολύ περισσότερο, που εξαιτίας της επικής σύνταξης και των στίχων που συνήθως περιέχουν τέλει νόημα, δεν υπάρχει ανάγκη αλλαγής της συντακτικής δομής του αρχαίου λόγου, ώστε ο νεοελληνικός λόγος φαίνεται παράλληλος με τον αρχαίο.

Άλλα σύνθετα αποδίδονται με τη γνωστή ετυμολογική περίφραση με αναφορική πρόταση στα νέα ελληνικά: «(ο Δίας) που κρατάει την καταιγίδα και τα νέφη συμμαζεύει στον αιθέρα» (*αίγιόχου... νεφεληγερέταιο*, *Έργα* 99), «(τις έννοιες) που τα μέλη κόβουν» (*γυιοκόρους*, 66), «που να κουνεί τα πεισινά» (*πυγιστόλος*, 373), «τους άρχοντες, π' ό,τι τους πας το καταπίνουν» (*βασιλῆας δωροφάγους*, 39), ή με την πρόθεση «με»: «με τον δόλιο νου του» (*άγκυλομήτης* 48, βλ. και *Θεογ.* 137, 546).

Ρήματα ή περιφράσεις που εκφράζουν την ερωτική πράξη, συχνές στη *Θεογονία*, αποδίδονται αναλόγως: η συχνή φράση *φιλότῃτι μιγεῖσα ἢ μειχθεῖσ' ἐν φιλότῃτι* (*Θεογ.* 920, 923, 941) αποδίδεται ορθά «ερωτοσιμύγοντας», η φράση *ἐν φιλότῃτι γείναθ' ὑποδηθεῖσα* (*Θεογ.* 961-2) «του γέννησε... όταν του παραδόθηκε στη χάρη», η φράση *φιλότῃτι εὐνηθεῖσα* (*Θεογ.* 380) αποδίδεται «ερωτικά σαν πλάγιασε» και η φράση *φασι μιγήμεναι φιλότῃτι... ἦ δ' ὑποκυσαμένη τέκετο* (*Θεογ.* 306-8, πβ. 405) αποδίδεται «λένε πως ερωτόσιμιζεν... κ' αυτή γαστρούθηκε που λες και γέννησε κάτι παιδιά π' άλλο να δης κι' άλλο ν' ακούσης», όπου επίσης παρατηρείται η γνωστή προσθήκη «που λες» και η αναλογική νέα ελληνική φράση «π' άλλο να δης κι' άλλο ν' ακούσης» (: *καρτερόφρονα*).

Η *δίκη* αποδίδεται σταθερά με τη «δικαιοσύνη», ενώ θα ήταν προτιμότερο να αφεθεί στον ίδιο τύπο αμετάφραστη, η *ἕβρις* αποδίδεται με την «αδικία», το επιθ. *ἀεργός* με το «αδούλης» (302), η *τιμή* (347) αποδίδεται πολύ ελεύθερα «τύχη» και οι *ἄαται* (352) με το «ζημιές» (: συμφορά, καταστροφή) για να συστοιχίσει με το «κέρδη» του πρώτου ημισιχίου, την *κακότητα* (287, όπως και την *ἀνολβίη*, 319) αποδίδει με την «κακομοιριά», αν και είναι η ιδιότητα του κακοῦ, του ταπεινής καταγωγής και πτωχού, και η *ἀρετή* (*Έργα* 289) αποδίδεται με την «αξία του ανθρώπου»: ο Λεκατσάς σε σημείωση διακρίνει ορθά την *ἀρετή* αυτή από τη χριστιανική αρετή και σημειώνει ότι η λέξη δηλώνει το σύνολο των προτερημάτων του ανθρώπου (στην πραγματικότητα δηλώνει την ιδιότητα του *ἀγαθοῦ*, την υπεροχή του ως προς την ευγενή καταγωγή, την κοινωνική του κατάσταση, τον πλούτο κ.τ.λ.)¹⁸

Άλλοτε φράσεις της αρχαίας αποδίδονται με βάση αναλογική έκφραση στα νέα ελληνικά: «(γυναίκα) ... που να τάχη τετρακόσια» (*ἀρηρυῖαν πρᾶπίδεσσι*, *Θεογ.* 608), «τώδωσε χέρι χέρι» (*έγγυάλιξεν*, *Θεογ.* 485: καλύτερα: του τόδωσε στο χέρι), «και δεν του πέρασε απ' το νου» (*οὐδ' ἐνόησε*, *Θεογ.* 488), «θάμα να τα βλέπης!» (*θαύμα ιδέσθαι*, *Θεογ.* 581), «που

έλεγες κι' ήταν ζωντανά και θα τ' ακούσης» (*ζῶοισι ἑοικότα φωνήεσσιν Θεογ.* 584). Η νεοελληνική φράση «κι' ούτε κανείς τους μπόρεσε ν' αρθρώσει λέξη» (*Θεογ.* 167-8) αποδίδει το *οὐδέ τις αὐτῶν φθέγγετο*, ενώ η φράση *συνήθεας ἀλλήλησιν* (*Θεογ.* 230) αποδίδεται «πού- ναι συχνά φιλί-κλειδί τα δυο τους». Η φράση *ὑποσχόμενος τελέσαιμι* (*Θεογ.* 170) αποδίδεται «εγώ το παίρνω πάνω μου να ξετελέψω». Ο στίχος *ὦ πέπον, ὡς ἕτεροζήλως διεδάσσαο μοί- ρας* (*Θεογ.* 544) «στάθηκες, φίλε, μεροληπτικός στο μοίρασμα σου τούτο».

Αξιίζει να σημειωθεί ως προς την Εισαγωγή ότι ο Λεκατσάς διακρίνει χρονολογικά τη *Θεογονία* και τα *Ἔργα*, διαχωρίζει τους ποιητές τους και θεωρεί ότι η *Θεογονία* αντιπροσωπεύει εποχή παλαιότητας τάξεως και ακμή της αριστοκρατικής βασιλείας (πρό του viii και κατά το τέλος του ix αι.) και τα *Ἔργα* εποχή μεγάλων κοινωνικών αντιθέσεων μεταξύ της αναπτυσσόμενης βιοτεχνικής οικονομίας και των παλαιών θεσμών της αριστοκρατίας. Ο τελευταίος εκδότης της *Θεογονίας* τη θεωρεί ως το αρχαιότερο ελληνικό κείμενο. Ο Λεκατσάς επίσης δίδει ιδιαίτερη έμφαση στην «εποχή του ποιητή».

Αρχίλοχος

Ο Λεκατσάς μετέφρασε 30 αποσπάσματα του Αρχιλόχου¹⁹ κατά την έκδοση Diehl. Η μετάφραση είναι ποιητική σε ποικίλους ιαμβικούς στίχους, συνήθως σε 15σύλλαβο. Στο απόσπασμα για το στρατηγό (114 W, 60 D) η *μηχ. διαπεπλιγμένον* αποδίδεται αναλογικά «ν' απλώνει με δέκα οργιές το βήμα του» και το *μέγας* με το «*κρεμανταλάς*», και εσφαλμένα αντιστρέφεται η παρατάξη στον τελευταίο στίχο σε τελική πρόταση «για να πατάει». Στο απ. 19 W (=22 D) προστίθεται για λόγους εμφάσεως στον τελευταίο στίχο η φράση «εκέι πούναι». Στο απ. 2 (W και D) η φράση *ἐν δορι δ' οἶνος Ἴσμαρικὸς* αποδίδεται αναλογικά «της Ισμάρου κρασί με το κοντάρι μου τραβῶ», ενώ προστίθεται στην τελευταία φράση το επίθ. «*λεβέντικα*». Στο απ. 5 W (=6 D) για την ασπίδα η φράση *αὐτόν δ' ἔξεσάωσα* αποδίδεται ελεύθερα «μα εγώ του Χάρου ξέφυγα» και παραλείπεται η φράση *τί μοι μέλει ἀσπίς ἐκείνη*. Στο απ. 130W (=58 D) ο Λεκατσάς ακολουθεί (στ. 1) τη διόρθωση του Grotius (που υιοθέτησε ο Bergk) *τίθει τὰ πάντα* («*παράτα τα όλα στους θεούς*») και αποδίδει το επίθ. *παρήορος* (5) στο νου «*που να οδηγάει*», ενώ είναι ο άνθρωπος που *πλανάται* «*παρεϊμένος τας φρένας*». Στο απ. 122 W (74 D) το σχήμα *ρήμα+μηχ.* αποδίδεται κατά παρατάξη με το σχήμα *ρήμα+ρήμα* (στ. 3), όπως σχεδόν έχει επικρατήσει, και τα επίθ. *πιστὰ καὶ ἐπιέλτα* (στ. 5) αποδίδονται με ρηματικές διατυπώσεις «*πιστεύετε*» και «*παντέχετε*» αντίστοιχα. Στο απ. 13 W (=7 D) (χωρίς να σχολιάσουμε την απόδοση των προβληματικών δύο πρώτων στίχων) επαναλαμβάνεται η ίδια παραπάνω, συνήθης, κατά παρατάξη σύνδεση της μετοχής (στ. 10), αποδίδεται το *τάχιστα* (στ. 9) με το «*όσο πιο γρήγορα βολεί*», προστίθεται το επίθ. «*μαύρη*» στη συμφορά και τέλος υποτάσσεται η κύρια πρόταση (στ. 9) σε δευτερεύουσα αιτιολογική. Δεν αποδίδεται επίσης, όπως μπορεί να συμβαίνει συχνά, η νοηματική αλληλεπίδραση μεταξύ των όρων *κύμα, οἰδαλέους*, ούτε είναι τόσο έντονο το πολεμικό λεξιλόγιο του πρωτοτύπου. Το ποίημα για το θυμό (128 W, 67 D) είναι το μόνο σε πεζή μετάφραση.

Στο ίδιο άρθρο για τον Αρχίλοχο ο Λεκατσάς έχει μεταφράσει το «*Τραγούδι του Κρητικού Υβρία*» (909 P)²⁰ σε 10 στίχους ιαμβικούς 15συλλάβους. Στο ποίημα αποδίδεται

ωραία με το σύνθετο «κορομποροφύλαγμα» το αρχαίο πρόβλημα χρωτός (στ. 2), ορθά υποτάσσεται σε αιτιολογική πρόταση ο ανεξάρτητος λόγος που εκφέρεται με το ασύνδετο και ακολουθεί ύστερα από άνω τελεία (3-5), αλλά εσφαλμένα λείπει σειρά οριστικών άρθρων στους δύο πρώτους στίχους και χρησιμοποιείται το αναφ. «που» χωρίς να χρειάζεται (στ. 3-5), ενώ στη δεύτερη στροφή προστίθεται η φράση «ολοχρονίς με σέβονται».

Αλκαίος

Είναι χαρακτηριστική σε αποδόσεις η προσπάθεια αναλογίας από τη χριστιανική ορολογία, όπως στη φράση «σμίγοντας με του Κρόνου αυτή το γυιο, τον βασιλιά των όλων» και στην ποιητική απόδοση «του Κρόνου σμίγοντας το Γυιο τον παντοκράτη» που αποδίδει *Κρονίδαί μίγεισα παμβασίλη* (απ. 2, 308b LP). Το *κῦτος ἀλκτῆριον* που προτείνει ο Diehl (στο απ. 108, 428 LP) μεταφράζεται στην πεζή απόδοση «την προφυλακτάρα την ασπίδα» και στην ποιητική «την προφυλάκτρα την ασπίδα»²¹. Και στο περιφημο ποίημα που είναι αλληγορία της πολιτείας (απ. 31, 326 LP) ο στίχος *λαῖφος δὲ πᾶν ζάδηλον ἤδη* αποδίδεται ορθά με βάση και τον επόμενο στίχο «όλο το πανί μας είναι πια κατασχισμένο», αλλά στο απ. 76 (6 LP) η φράση *νῦν τις ἄνηρ δόκιμος γενέσθω* αποδίδεται ανεπιτυχώς «τώρα εἶν' η στιγμή να δείξει ο κάθε άντρας πως αυτός που περιμέναμε είναι», καθώς το επίθ. *δόκιμος* δηλώνει «αυτόν που περιμένει τον εχθρό στη μάχη» και επομένως «σταθερός στη μάχη» (Page) ή τον παραδοσιακά *ἀγαθὸ* (και επομένως ευγενή και γενναίο στη μάχη (πβ. Ηρόδοτος 5. 62. 3. 9. 93. 1). Στους τελευταίους στίχους του απ. 37 (70 LP) για την εμφύλια διαμάχη στη Μυτιλήνη αντικαθιστάται η σύνταξη της τροπικής μετοχής σε τελική πρόταση «για να οδηγήσει το λαό στον όλεθρο και για να δώσει ζηλευτή στον Πιττακό μια δόξα». Ανάλογη μετάσταση στη μετάφραση έχουμε στο επίθετο *λαθικάδεα* για το κρασί (απ. 171, 346 LP) που αποδίδεται με τελική πρόταση «για να ξεχνιούνται οι πίκρες». Και η εισαγωγή στον Αλκαίο είναι γενικότερα ορθή, εκτός από λίγα μερικότερα ζητήματα (όπως π.χ. (σ. xi) ότι ο Αλκαίος βρίσκεται πάντα επί κεφαλής των αντιλαϊκών αγώνων, καθώς ο αγώνας στη Μυτιλήνη είναι μεταξύ των *ἀγαθῶν* ευγενών). Την άποψη αυτή φαίνεται να υιοθετεί και στην απόδοση του απ. 224 (364 LP), όταν μεταφράζει (ακολουθώντας τη γραφή σε δεύτερο πρόσωπο) «Φτώχεια... που όσο τίποτε βασανίζεις το λαό» – *λᾶος* πρέπει να είναι οι *ἀγαθοί* που έχουν χάσει την περιουσία τους (βλ. και απ. 176, 360 LP).

Σαπφώ

Στη μετάφραση της Σαπφώς θα μπορούσε κανείς να επιμείνει λίγο περισσότερο, μολονότι η υπάρχουσα έκδοση «Σαπφούς άπαντα» (Πάπυρος) δεν είναι πλήρης, επειδή μπορούμε να λάβουμε υπόψη μας την ανέκδοτη εργασία «Σαπφώ, Κριτική και ερμηνευτική έκδοση των σωζομένων μελών της» (που ετοιμάζεται από τις εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ζαχαρόπουλος) και να τη συγκρίνουμε με την υπάρχουσα μετάφραση. Η ανέκδοτη αυτή εργασία από 220 περίπου πυκνογραμμένες καλλιγραφικές χειρόγραφες σελίδες, που είναι αντίστοιχη της μετάφρασης του Πινδάρου, περιλαμβάνει: (i) εκτενή εισαγωγή (εγχωμαστικά επιγράμματα, βιογραφικές πηγές, γενική βιβλιογραφία, η αιολική ποίηση και ο περίγυρός της, βίος

της Σαλπώς, σαλπική ποίηση και ιστορία του σαλπικού κειμένου), (ii) κείμενο και ερμηνεία κατά βιβλίο (190 περίπου αποσπασμάτων), (iii) επιλεγόμενα (η Σαλπώ στους ακόλουθους αιώνες και σαλπική εικονογραφία) και (iv) επίμετρο (μέτρο της σαλπικής ποίησης).

Η μετάφραση του περίφημου ποιήματος της Σαλπώς *Φαίνεται μοι κήνος* (31 LP) δείχνει τη διαχρονική μεταφραστική προσπάθεια του Λεκατσά και την επιτυχία της: το ποίημα αυτό το έχει τέσσερις φορές μεταφράσει: στη Βιβλιοθήκη των Αρχαίων Συγγραφέων του «Παπύρου» το 1938, στη *Νέα Έστία* (τ. 25 1939), που επαναλαμβάνει την προηγούμενη, στην έκδοση του *περί Ύψους* του Λογγίνου (I.N. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1956) και στην ανέκδοτη μετάφραση: «Μου φαίνεται πως είναι όμοιος με τους θεούς αυτός ο άνδρας» είναι η μετάφραση του πρώτου στίχου στην ανέκδοτη εργασία, που μένει κοντά στο κείμενο κρατώντας και το «φαίνεται», η μετάφραση στον «Πάπυρο» κρατεί το «φαίνεται», αλλά αναπτύσσεται με το «η θωριά του», ενώ στην έκδοση του Λογγίνου εκτός από τον εκφραζόμενο «μονοθεϊσμό» «Όμοιος είναι Θεός» φαίνεται να εξελίσσεται ακόμη περισσότερο. «Και σκύβει κι αγροικάει καθώς εσύ γλυκομιλάς» είναι η απόδοση του τελευταίου μέρους της στροφής στην ανέκδοτη εργασία, όπου λείπει η απόδοση του *πλάσιον* («κοντά του» – όσο δεν περιέχεται στα δύο πρώτα ρήματα), η οποία προστέθηκε στην έκδοση του «Παπύρου» και του Λογγίνου: «Κι αγροικάει με λαχτάρα τη φωνή σου σα μιλήσεις κοντά του». Η απόδοση των στ. 5-6 είναι «μα έκαμε τούτο την καρδιά μέσα στα στήθη μου να σπαρταρήσει» στην ανέκδοτη μετάφραση, «μα η καρδιά μου στα στήθη μου από τούτο λαχταράει» στην έκδοση του «Παπύρου», και «μα η καρδιά μου σαν το δω μες στα στήθη σπαρταράει» στην έκδοση του Λογγίνου, όπου η προσθήκη «σαν το δω» κάνει ελευθερότερη την απόδοση. Και η δεύτερη αυτή στροφή τελειώνει πεζά κάπως στην ανέκδοτη εργασία και αναλογικά προς τη νέα ελληνική «γιατί μόλις κυττάξω κατά σε, δεν μπορώ ν' αθροώσω μηδέ λέξη», που γίνεται στον «Πάπυρο» «μόλις στρέψω και ιδώ σε ξεψυχάει κι' αποσβήν' η λαλιά μου», που επίσης μεταβάλλεται σε ορθότερη σειρά «Μόλις στρέψω και σε δω ξεψυχάει κι αποσβύνει η λαλιά μου» στον Λογγίνο.

Η τρίτη στροφή στην ανέκδοτη μετάφραση λέγει: «μα η γλώσσα μου τσακίστηκε και το κορμί μου σιγανή κάτου απ' το δέρμα φλόγα περιτρέχει, τα μάτια μου δεν βλέπουν τίποτε, βουίζουμε τ' αυτιά μου», όπου το «περιτρέχει» αποδίδει φιλολογικότερα το κείμενο και το «τίποτε» μένει κοντά στην πεζή απόδοση. Στον «Πάπυρο» το «περιτρέχει» έμεινε «τρέχει» και η φράση «θαμπωμένοι δεν βλέπουν οι οφθαλμοί μου» φαίνεται εξέλιξη της φράσης «τα μάτια μου δεν βλέπουν τίποτε». Στον Λογγίνο η στροφή παραμένει σχεδόν ανάλλαχτη, αλλά η διατύπωση «τρέχει στο κορμί μου» φαίνεται να είναι εξέλιξη της προηγούμενης απόδοσης. Από την τελευταία στροφή της ανέκδοτης μετάφρασης: «με περιχύνει ο ιδρώτας που κυλά, τρεμούλα ολάκερη με πιάνει, από χορτάρι είμαι πιο πράσινη, και φαίνομαι να μην είμαι μακριά από το να 'χω πια πεθάνει», ο πρώτος στ. μεταβάλλεται σε πρώτο πρόσωπο («αναδίνω») «ιδρώτ' από τα μέλη μου αναδίνω» στον «Πάπυρο», ο οποίος διατηρείται και στον Λογγίνο με την προσθήκη μόνο του «κρύον (ιδρώτα)». Και η πιστότερη τελευταία φράση της στροφής αποδίδεται στον «Πάπυρο» και τον Λογγίνο «και λέω πως λίγο ακόμα και νεκρή θ' απομείνω», η οποία πρέπει να είναι εξέλιξη της προηγούμενης διατύπωσης.

Από την παραπάνω ανάλυση μπορούμε να συναγάγουμε ότι η ανέκδοτη μετάφραση μένει πιστότερη και πλησιέστερη στο αρχαίο κείμενο, χωρίς πάντως να γίνεται καθόλου σχο-

λαστική, ενώ η μετάφραση του «Παπύρου» και του Λογγίνου είναι ουσιαστικά η ίδια με πολύ μόνο μικρές αποκλίσεις. Η ανέκδοτη μετάφραση από εσωτερικές ενδείξεις τοποθετείται στη δεκαετία του '40, η (πρώτη) έκδοση του «Παπύρου» το 1938 και της *N. Έστίας* το 1939. Χρησιμοποιώντας όμως και την εμπειρία του Πινδάρου, όπου η προγενέστερη έκδοση είναι πιστότερη, μπορούμε να συναγάγουμε ότι η ανέκδοτη μετάφραση φαίνεται προγενέστερη από τις άλλες, ενώ από αυτές είναι δύσκολο να πει κανείς ποια είναι νεότερη, ίσως όμως εκείνη του Λογγίνου. Ενδιαφέρουσα είναι η παράλληλη πενταπλή ανάγνωση του ποιήματος αυτού στις τέσσερις αναφερθείσες μεταφράσεις και στην πρόσφατη μετάφραση του Μ.Ζ. Κοπιδάκη *Περί Ύψους* (Βικελαιία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1990). Μπορεί να διαπιστώσει κανείς πως ο Λεκατσάς γνωρίζει και ακολουθεί το κείμενο, χωρίς μίτη οι πιστότερες αποδόσεις να γίνονται ποτέ σχολαστικές και να ρέουν δύσκολα μίτη οι ποιητικότερες να αφίστανται του πρωτοτύπου. Αν επιπροσθέτως συγκρίνουμε τη μετάφραση του Λεκατσά με εκείνη του D. Page, παρατηρούμε ότι γενικά η διατύπωση της ανέκδοτης μετάφρασης είναι πλησιέστερη προς την αγγλική (κατά λέξη) απόδοση παρά οι άλλες αποδόσεις, εκτός από τη διατύπωση «στην ευτυχία» του πρώτου στίχου στην έκδοση του Λογγίνου.

Τις ίδιες αυτές διαπιστώσεις για την πιστή και εύρυθμη απόδοση του πρωτοτύπου, αλλά και σχετικά με το ποια είναι πιστότερη και προγενέστερη μετάφραση ανάμεσα στην έκδοση του «Παπύρου» και την ανέκδοτη εργασία του Λεκατσά μπορεί κανείς να συναγάγει, αν μελετήσει και τα άλλα ποιήματα της Σαπφώς, όπως και το μόνο ολοκληρωμένο ποίημα (1 LP) της ποιήτριας *Ποικιλόθρον' άθανατ' Άφρόδιτα*. Στην ανέκδοτη μετάφραση ακολουθείται ο συνήθης τρόπος μετάφρασης της αρχαίας σύνθετης λέξης με περιφραση: το *ποικιλόθρονη* αποδίδεται «με το θρονί το πλουμιστό», που στη μετάφραση του «Παπύρου» γίνεται «μομορφόθρονη», ενώ το επίθ. *δολόπλοχε* και στις δύο περιπτώσεις αποδίδεται «δολοπλέκτρα». Και στις δύο μεταφράσεις έχουμε την όχι δόκιμη επίταξη του «μου» «μα έλα μου εδώ», που αποδίδει το *άλλά τι ίδ' έλθ'* (στ. 5): παρόμοια επίταξη έχουμε και στην απόδοση «έλα μου και τώρα» που μεταφράζει τη φράση *έλθε μοι και νύν* (25), που στην ανέκδοτη μετάφραση κρατείται «έλα σε με και τώρα». Η ίδια επίταξη του «σου» παρατηρείται και στη φράση «κι' αν δεν παίρνει σου δώρα», που στην ανέκδοτη εργασία κρατείται «κι αν δε δέχεται δώρα» (22). Η φράση *περι γάς μελαινας* αποδίδεται στην ανέκδοτη μετάφραση «πάνω από τη γη την μπλάβα», που στην άλλη έκδοση γίνεται «στη γη τη μαύρη» (10). Η φράση *πύκνα δίννεντες πτέρ'* (11) μεταφράζεται «πυκνοκτυπώντας τα φτερούγια τους» στην ανέκδοτη μετάφραση και «με φτεροκόπημα πυκνό» στην έκδοση του «Παπύρου»: και η ερώτηση της θεάς *δτι δηΰτε πέπονθα* (15) στην ανέκδοτη εργασία αποδίδεται «τι 'ναι πάλι που έπαθα», η οποία στην έκδοση του «Παπύρου» γίνεται «σαν τι και πάλι νάπαθα», και οι στ. 17-8 αποδίδονται «και τι 'ναι αυτό που πιότερο παρ' άλλο λαχταρά τρελλά η ψυχή μου να της γίνει», που στην έκδοση του «Παπύρου» γίνεται «τι λαχταρά η ψυχή μου η φρενιασμένη τόσο πολύ να γίνει». Ο στ. 21 είναι στην ανέκδοτη έκδοση «Γιατί κι αν αποφεύγει, γοργά θα κυνηγήσει», που στην έκδοση του «Παπύρου» γίνεται «Γιατί αν φεύγει, γοργά από πίσω θάρθη», όπου διορθώνεται η εμφαντικότερη απόδοση του *διώξει* της πρώτης μετάφρασης. Το τέλος της 6ης στροφής αποδίδεται πιστότερα στην ανέκδοτη μετάφραση «κι αν δε δέχεται δώρα, όμως θα δώσει, κι αν δεν αγαπά, ταχειά θ' αγαπήσει, και χωρίς να το θέλει», το οποίο στην έκδοση του «Παπύρου» γίνεται «κι' αν δεν παίρνει σου δώρα, θα σου

φέρη· τώρ' αν δεν σ' αγαπάη, θα σ' αγαπήση και δίχως να το θέλη». Και η τελευταία στροφή στην ανέκδοτη μετάφραση αποδίδεται εύρυθμα «λευτέρωσέ με απ' τις βαρειές τις έγνοιες, κι όσα η ψυχή μου λαχταρά να μου γενούν, αλήθεψέ τα εσύ, και στάσου η ίδια σύμμαχός μου», το οποίο στην έκδοση του «Παπύρου» γίνεται «κι' απ' τις μαύρες τις έγνοιες λύσέ με, κι' ό,τι ν' αληθέψη ποθεί η ψυχή μου τέλεισ' το κι' ατή σου συ γίνε ο βοηθός μου».

Από την άποψη του μέτρου, οι σαπφικές τετράστιχες στροφές του πρωτοτύπου σε κρητικά και αδώνια μέτρα: Στο πρώτο ποίημα και στις δύο μεταφράσεις στα νέα ελληνικά οι τρεις πρώτοι αποδίδονται ομοίως με 11σύλλαβους ιαμβικούς στίχους, και ο τέταρτος με 7σύλλαβους. Στο δεύτερο ποίημα ο 1ος και 2ος στίχος είναι ομοίως 11σύλλαβος, ο τρίτος στίχος κάθε στροφής είναι 10σύλλαβος προπαροξύτονος (ή 12σύλλαβος) και ο 4ος 7σύλλαβος. Στην ανέκδοτη μετάφραση οι 11σύλλαβοι εναλλάσσονται με 13συλλάβους. Η ενότητα για «Τα μέτρα της Σαπφικής ποίησης» στο *Έπίμετρο* της ανέκδοτης έκδοσης είναι πολύ εκτενέστερη από την ενότητα «περί των Σαπφούς μέτρων» στην έκδοση του «Παπύρου», και όχι πάντοτε σε συμφωνία με αυτή²².

Τέλος, μερικές παρατηρήσεις ως προς τα υπόλοιπα αποσπάσματα: στο απ. 5.5 (LP) η ρηματική διατύπωση *όσσα δέ πρόσθ' άμβροτε* αποδίδεται με εμπρόθετο προσδιορισμό «κι' απ' τα πριν λάθη», και η φράση *έπαγορίαι πολίταν* «στων πολιτών τα λόγια». Στο απ. 16 LP παραβιάζεται η φυσική σειρά του νεοελληνικού λόγου «άλλοι ο ιππικός στρατός, των πεζών άλλοι./ κι' άλλοι των πλοίων στη γη λένε τη μαύρη/ πως τ' ομορφότερο είναι», η φράση *έρατον βάμα* αποδίδεται «καμαρωτό βήμα», και η γραφή *λῶστα* (της έκτης στροφής που ο Λεκατσάς θεωρεί συνέχεια του ποιήματος) αποδίδεται «όλη η ευτυχία». Η φράση *κλείτοι βασίληες* (17 LP) αποδίδεται «τρανοβασιληάδες», στο απ. 112 (LP) το αρχαίο κείμενο *σοί μὲν δὴ γάμος, ὡς ἄραο ἔκτετέλεσται* αποδίδεται με αναλογική φράση «να πούγινέ σου ο γάμος ως ωνειρευθής», με επίταξη της αντων. «σου». Αναλογική επίσης διατύπωση από τα νέα ελληνικά έχομε στο απ. 15. 10 LP: «καμάρι τώχουν να το λένε». Στο απ. 44 (LP) το επίθ. *εύρύχορος* αποδίδεται «ευρύχωρη», το *τανυσφύρων* (ορθότερα *τ' άπαλοσφύρων*) αποδίδεται «ορθόκορμον», το *προγενέστεραι* με «προεστές», το επίθ. *όρθιος* (για τον παιάνα) κρατείται αμετάφραστο και το επίθ. του Απόλλωνα *έκάβολος* αποδίδεται «μακροβόλος»: το *ποικίλ' άθύρματα* αποδίδεται «πλουμοσγάλιστα στολίδια» και η γραφή *αὔ τ[ρ]όνα*, που υιοθετεί ο συγγραφέας, αποδίδεται «με κεντητά στολίδια» (ενώ είναι πιθανότερο *κατ' άύτ[με]* να (=ρούχα που ανεμίζουν στον αέρα ή ευωδιά των ρούχων). Στο απ. 94. 6 η ομηρική φράση *τάν δ' έγω τάδ' άμειβόμεαν* αποδίδεται πεζολογικά «και της απάντησα εγώ τότε» και με λυρική προθήκη στη *Νέα Έστία* «κι' η δόλια εγώ αποκρίθηκα». Αξίζει να σχολιαστεί για τη στιχοουγία του το απ. 105 (a) LP: ο Λεκατσάς αποδίδει το κείμενο σε πέντε στίχους με κενό μέσα στον κάθε στίχο και με τέτοια νοηματική κατάταξη ώστε να διαβάζεται με νόημα οριζοντίως και καθέτως.

Αλκμάν

Από τον Αλκμάν ο Λεκατσάς μετέφρασε το γνωστό παρθένιο²³. Θεωρούσε ότι πολύς μόχθος είχε αφιερωθεί για την αποκατάσταση και την ερμηνεία του ώστε να αποτολμήσει

κάνεις τη μετάφρασή του. Για τη μετάφραση βασίστηκε στα κείμενα του Lavagnini (*Ἀγλαΐα*) και του Edmonds (*Lyra Graeca I*), αλλά στάθηκε, όπως ο ίδιος λέγει, εκλεκτικός και άλλαξε εδώ και εκεί τη στίξη, και όσο για τη μετάφραση, προσπάθησε να είναι όσο γίνεται πιστότερος· ενώ δίνει λεπτομερειακά την ερμηνεία του ποιήματος, ιδιαίτερα της οικονομίας του, σε μακρές σημειώσεις.

Παραμένει πράγματι πιστός στο (ούτως ή άλλως προβληματικό αυτό) κείμενο σε στίχους ιαμβικούς ποικίλου αριθμού συλλαβών όμοιους με την πρώτη έκδοση του Πινδάρου. Μερικές δύσκολες εκφράσεις αποδίδονται ορθά, όπως στο στ. 15 *ἀπέδιλος ἀλκὰ* που αποδίδεται «η δύναμή τους δεν βοήθησε σε τίποτε». Επιτυχής είναι και η απόδοση επιθέτων, όπως «καλόθρεφτο» που αποδίδει το *παγόν*, το «βουερόποδο» που αποδίδει το *καναχάποδα* (στ. 48), ενώ το «γλυκοβλεπούσες» αποδίδει το *έρογλέφαροι* (στ. 21) και το *ϊανογλέφαροι* (69). Άλλοτε μεταφράζει ελαφρώς ελεύθερα, όπως στους στ. 34-5 που αποδίδονται «και στο νου κακά μηχανεύτηκαν μα τρις χειρότερα είδαν», ή χρησιμοποιεί προσθήκες (όχι αναγκαίες) για να καταστήσει το νεοελληνικό λόγο παραστατικότερο, όπως η έκφραση «Θε μου» στο στ. 45, το «θέλω» στην έρρυθμη φράση «Μα εγώ το φως της Αγιδώς να τραγουδήσω θέλω» που αποδίδει το κείμενο (στ. 39-40) *έγών δ' αείδω Ἀγιδῶς τὸ φῶς*, ή η έκφραση «και ποιος δεν ξέρει την ηγησιχόρη» που αποδίδει το στίχο (57) *Ἀγησιχόρα μὲν αὐτα*, ή το ωραίο ρήμα «ν' αστραφταλίζει» στην έκφραση «σαν τον Ἥλιο θωρῶ ν' αστραφταλίζει» που αποδίδει τους στ. (40-1: «την αντικρύζω σαν τον ήλιο»), ή η προσθήκη «με κάτι που έχω να σου πω» στην απόδοση του στ. 85: «Κι εγώ να κλείσω το τραγούδι μου με κάτι που έχω να σου πω». Από την ίδια αυτή αντίληψη εξεύρεσης ανάλογης έκφρασης στα νέα ελληνικά φαίνεται να οδηγείται σε ελαφρά ανακριβείς διατυπώσεις, όπως στο στ. 56 «Τι πιο καθάρια να το πω;» που αποδίδει το *διαφάδαν τί τοι λέγω* (αντί ίσως «γιατί να αναφέρω λεπτομέρειες»), στους στ. 8-11 «Μα λες τον μέγα πολεμαρχηγό τον Σκαίο ... και τον Ἀκμωνα που ήταν των ηρώων ο αθέρας, ένα κι ένα», όπου η φράση «ο αθέρας, ένα κι ένα» αποδίδει το επίθ. *ἀρίστως*, ενώ η φράση «Μα λες» είναι απλώς προσθήκη, ή η ερώτηση (αντί κατάφασης) στους στ. 94-5 «κι ο καπετάνιος τάχα στο καράβι του δεν είναι χρεία φωνή νάχει μεγάλη;», ή, τέλος, η απόδοση «στολίδι» της λέξης *ἀγαλμα* (στ. 69, καλύτερα «χαρά»). Κάποτε υπάρχουν κάποιες παρανοήσεις, όπως η έκφραση «Η Ηγησιχόρη εμέ μου φτάνει σα μου παραβγής» που αποδίδει το (στ. 77: «ὄμως εμέ με λιώνει η Ἀγησιχόρα»). Τέλος, στο στ. 61, απορρίπτοντας τη γραφή του (οξύτονου) *φάρος* (=άροτρο), ακολουθεί τη γραφή *φᾶρος* (περισπώμενου) και την ερμηνεία «πέπλο» και αποδίδει με το (ιδιωμ.) «πάτερο» το *θράνω* (στ. 86: «δοκάρι της στέγης»).

Πίνδαρος

Ο Π. Λεκατσάς θα μείνει στα γράμματά μας ως «ο μεταφραστής του Πινδάρου», παρά το μεγάλο ιστορικό και μεταφραστικό έργο του²⁴. Η μετάφραση του Πινδάρου σε δύο τόμους στην πρώτη έκδοση επιγράφεται «έμμετρη μετάφραση εισαγωγή και ερμηνευτικά» και στη δεύτερη «ξαναπλασμένη» έκδοση «μετάφραση και ερμηνευτικά». Τα εισαγωγικά «περί της χορικής ποιήσεως των Ελλήνων» από τον τόμο των *Ἑρμηνευτικῶν μεταφέρθηκαν* στη

δεύτερη έκδοση στην Εισαγωγή, όπως και η ιστορία του πινδαρικού κειμένου, ενώ τα «Φιλολογικά» της εισαγωγής της πρώτης έκδοσης ενσωματώνονται πολύ συντομευμένα στην Εισαγωγή της δεύτερης έκδοσης, και η τεχνική των Επινίκων αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο της Εισαγωγής της δεύτερης έκδοσης. Τα σχόλια και οι επί μέρους εισαγωγές στους επινίκους μεταφέρθηκαν, συνήθως συντομευμένα, από τον ιδιαίτερο τόμο της πρώτης έκδοσης κάτω από τη μετάφραση κάθε επινίκου.

Η δεύτερη έκδοση, μολονότι αντικατέστησε την πρώτη, ωστόσο δεν την κατάργησε (ίσως θα πρέπει να τις δούμε ως δύο αυτοτελείς προσπάθειες και δοκιμές), και για λόγους ουσίας αλλά και γιατί στην πρώτη αυτή έκδοση περιλαμβάνονται πολύ χρήσιμες «σκέψεις πάνω στην παράδοση της μεταφράσεως των Ελλήνων ποιητών στη νεοελληνική λογοτεχνία, τις γενικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η δική [του] μετάφραση και τα σημεία όπου αποκλίνει από την παράδοση τούτη».

Οι επόμενες παρατηρήσεις είναι δειγματοληπτικές. Οι πρώτες από χωρία που απεικονίζουν την ποίηση (από τους *Ίσθμιονίκους*) είναι ενδεικτικές για τη σύγκριση των μεταφράσεων: 1. 4 *ἐν ἧ κέχυμαι* αποδίδεται «που χάνομαι γι' αυτή», και στη δεύτερη έκδοση «που η καρδιά μου για δαύτη λιγώνει», όπου διατηρείται η μείξη των αισθήσεων του πρωτοτύπου. 1. 14 *Ἡροδότῳ τεύχων γέρας* γίνεται «πλαστουργώντας στον Ηρόδοτο εγώ γέρας» και στη δεύτερη έκδοση «Μα του Ηροδότου στήνοντας παίνια για» και το 1. 66-7 *τιμάν... τεύχοντ'* αποδίδεται «τιμή πλαστουργώντας» και στη δεύτερη έκδοση «τιμή δοξοστήνοντας». 1. 33-4: *περιστέλλων ἄοιδαν γαρύσομαι*, που αποδίδεται «ηγερό το τραγούδι θα στείλω... θα κράξει (την κλήρα)», και στη δεύτερη έκδοση «στο τραγούδι καθώς στολιδώνω, να κράξω... (την τύχη)». Η φράση στον 2. 9 *νῦν δ' ἐφίητι <τὸ> τῶργείου φυλάξαι ῥῆμ'* μεταφράζεται «Μα τώρα λαχταράει του Αργείου το λόγο να φυλάξει», που στη δεύτερη έκδοση γίνεται «Αμή τώρα του Αργίτη μας τάζει το λόγο... να κρατάμε». Η φράση στον 2. 29 *παῖδες ἐν τιμαῖς ἔμειχθεν* μεταφράζεται, όπως και παραπάνω, με την ίδια μείξη των αισθήσεων «τα τέκνα η αθάνατες τιμές έχουν στολίσει», και στη δεύτερη έκδοση «οι γιοι δοξοχάρεις συντύχαν». 2. 38: *ἵπποτροφίας τε νομίζων ἐν Πανελλάνων νόμῳ* αποδίδεται «και διαπρέποντας μ' ιπποτροφίες στων Πανελλήνων τα θέσμια», και στη δεύτερη έκδοση «κι ατιών θρέφτης εκείνος στην τάξη που ορίζει ολονών των Ελλήνων ο νόμος».

Ειδικότερα, ο μεταφραστής άλλοτε με σύνθετα αποδίδει το περίτεχνο λεξιλόγιο του ποιητή, όπως π.χ. με τη φράση «μα ανθανοιγμένη με καρδιές στριφοδίγνυμες όμοια» ή σύμφωνα με την πρώτη έκδοση «με τις πλάγιες όμως όχι όμοια πάντ' ανθίζοντας, τις φρένες», που αποδίδει το αρχαίο *πλαγίαις δὲ φρένεσιν οὐχ ὁμῶς... θάλλων* (1. 3. 5-6), ή με τις λέξεις «δοξοπαίνεμα», «νικόγιορτο», και «δίνει στη Θήβα το νικοδιαλάλι», οι οποίες αποδίδουν στη δεύτερη έκδοση τα αρχαία *εὐλογίαις* (1. 3. 3), *κωμάζοντα* (1. 3. 8) και *κάρυξε Θήβαν* (1. 3, 12) αντίστοιχα. Χαρακτηριστική είναι η απόδοση της περιφνημης φράσης *γλώσσας ἄωτων* (1. 1. 51): «στη γλώσσα ανθοκαμάρι» στην πρώτη έκδοση, «ανθολούλουδο γλώσσας» στη δεύτερη. Πβ. *οὐ γὰρ πάγος* (1. 2. 33): «βραχόσπαρτος γιατί δεν είναι» και στη δεύτερη «ουδέ βράχος μπροστά, (κακοτράχαλος ουδέ)». Άλλοτε δημιουργεί σύνθετα ή για να αποδώσει αντίστοιχα σύνθετα (*ὀπιθόμβροτον* Π. 1. 93, «απούστερα») ή να κρατήσει μεταφορές (*χαλκοπάραον* Π. 1. 44, «χαλκομάγουλο») ή για να συμπυκνώσει στα νέα ελληνικά τον αρχαίο λόγο (*συντανύσαις* Π. 1. 81, «συγκλωστά»), κάποτε χωρίς να είναι αναγκαίο (π.χ.

«ισοστράτα ευτυχιάς να του δίνει» που αποδίδει το *κτεάνων δόσιν εὐθύνοι*, Π. 1. 46).

Συχνά παραποιεί λέξεις της νέας ελληνικής για λόγους μετρικούς ή «γλωσσικής πολιτικής»: π.χ. (Π. 2. 17) *χάρις*: «βνωμοσύνη», όπου, ως σημειωθεί, το «ευγνωμοσύνη» δεν δημιουργούσε πρόβλημα· (Π. 1. 40) *ἔθελήσαις ταῦτα νόω τιθέμεν*: «ἐλα τώρα καρδιοπάρε το φκήσιμο». Περίεργη είναι η χρήση της λ. «ακλούθω» που μεταφράζει με επιρρηματικό προσδιορισμό το ρ. *ἔπεται* ή *διώκειν* της αρχαίας (π.χ. Π. 1.82, 2.75, ΐ. 4.3). Ἄλλοτε παρεμβάλλει μικρές λέξεις διασαφητικές από τη νέα ελληνική, όπως το «βλέπεις» στην έκφραση «Ἐξι, βλέπεις, στεφάνια», όπου αποδίδει το *ἔπει* του κειμένου (ΐ. 1. 10) ή τη λ. «τώρα» στη φράση «Ὅχι τώρα γιατί», που αποδίδει το *μή νυν, ὅτι* (ΐ. 2. 43), πιστότερα προς το νεοελληνικό ὕφος παρά προς το κείμενο. Ἡ δημιουργεί και χρησιμοποιεί την τροπική μετοχή αορίστου σε -όντας (π.χ. Π. 2. 25 «λαβόντας», που μεταφράζει το *ἔλων*· πβ. επίσης αυτ. 29 «παθόντας» *παθών*, 72 «μαθόντας» *μαθών*²⁶, ή προσθέτει λέξη ή μία συλλαβή για λόγους μετρικούς (π.χ. την κατάληξη -νε («χρονολόγωνε», «κονταριώνε»), ή διασκεύαζε ελαφρώς το κείμενο (π.χ. «Ὅσα ωστόσο αναγάπησα του ἴναι του Δία», ενώ στο κείμενο ἔχομε τρίτο ενικό πρόσωπο Π. 1. 13).

Ἄλλοτε απλοποιείται σε μία έκφραση ο διττός αρχαίος λόγος, όπως «να του δίνει» που συνοψίζει το *εὐθύνοι* και το *παράσχοι* (Π. 1. 46). Ἡ αποδίδει ελευθερότερα το αρχαίο κείμενο (π.χ. Π. 1. 66: *ὦν κλέος ἄνθησεν αἰχμᾶς*, που αποδίδεται «με το ξάκουσμα των κονταριώνε τους ν' ανθοφουντώνει») ή παραλείπονται μερικές λέξεις του πρωτοτύπου (π.χ. *πλούτου στεφάνωμ' ἀγέρωχον* Π. 1. 50). Ἡ η νεοελληνική απόδοση καταστρέφει την αμφισημία (π.χ. οικονομική) του πρωτοτύπου: *ἔτελεσεν... ὕμνον ἄποιον ἄρετᾶς* Π. 2. 13-4, που αποδίδεται φτωχότερα «στήσαν ὕμνον τους, βράβος της αξιάς τους», φτωχότερα και ως προς το *τέλεσσαν* και ως προς το *ἄποινα*, καθώς χάνεται η οικονομική σχέση μεταξύ προστάτη και ποιητή (πβ. επίσης Π. 1. 79 *τελέσαις*, που αποδίδεται «θα στήσω»). Συχνά κάποιες χαρακτηριστικές λέξεις της νέας ελληνικής χρησιμοποιούνται ορθά στο κείμενο: «γκαρδιακά» (Π. 2. 16) που αποδίδει το *προφρόνως*, «αβανιάς» (Π. 2. 76) που αποδίδει το *διαβολιᾶν*, «ἔχω να πάρω» που αποδίδει τη δυναμική που περιέχεται στο *ἀρέομαι* (Π. 1. 75)· σε άλλες περιπτώσεις όμως η χρήση παρόμοιων λέξεων φαίνεται πιο ελεύθερη, όπως π.χ. Π. 1. 41 όπου η λ. *μηχαναί* αποδίδεται μεταφορικά με τη λ. «άρμενα».

Δύσκολα χωρία του πινδαρικού κειμένου που έχουν προβληματίσει τους φιλολόγους για την απόδοσή τους μεταφράζονται με την επιβεβλημένη εγρήγορση της δυσκολίας της μετάφρασης. Αναφέρω ενδεικτικά ένα από τα πιο χαρακτηριστικά χωρία στον Π. 2. 55: Ο Λεκατσάς μεταφράζει «Μα ο πλούτος με την κλήρα αν της σοφίας συγιστεί, κάλλια δεν είναι μοίρα», μια από τις υγιείς αποδόσεις του κειμένου. Τα σχόλια, πάντοτε κατατοπιστικά, κάνουν σαφέστερη την επιλογή του μεταφραστή στο προβληματικό χωρίο, όταν π.χ. σημειώνουν για το επίρ. *ἑκάς*: «μακριά: στα χρόνια». Αξιοσημείωτο επίσης χαρακτηριστικό είναι η τροποποίηση της εισαγωγής και των σχολίων. Στη δεύτερη έκδοση, προκειμένου για το 14ον Ὀλυμπιονικο π.χ., παραλείπονται πολλά από τα εισαγωγικά και τα σχόλια της πρώτης έκδοσης και αναλύεται η βαθύτερη σχέση των Χαρίτων με την ποίηση και λειτουργία του ποιητή μάγου με βάση το πρόσφατο άρθρο της J. Duchemin²⁶.

Και είναι πολλές οι περιπτώσεις στις οποίες στροφές ή στροφικά συστήματα του πινδαρικού κειμένου αποδίδονται στα νέα ελληνικά με την ίδια δομή, βαρύτητα αλλά και κα-

θαρότητα, όπως π.χ. στον *Π.* 1. 87 κ.ε., όπου με ανάλογες προτάσεις αποδίδονται τα πολιτισμικά δεδομένα του πρωτοτύπου, ή στον *Ή.* 2. 43 κ.ε., όπου μάλιστα κρατείται η δομή του αρχαίου κειμένου.

Το ζήτημα για μια (ποιητική) μετάφραση είναι αν η βάση, η πρακτική λύση των προβλημάτων της μορφής και της απόδοσης είναι κατ' αρχήν ορθή (όπως παρατηρεί ο ίδιος ο Λεκατσάς²⁷). Ο Λεκατσάς εννοεί τη μετάφραση του Πινδάρου μόνο ως έκτυπο, και νομίζω ότι η μετάφραση του Πινδάρου εκτυπώνει πράγματι το πρωτότυπο²⁸. Και ως προς τη μορφή ο Λεκατσάς αποκήρυξε τις πριν από την πρώτη έκδοση πρώτες δοκιμές μεταφράσεων των Ολυμπιόνικων και των Πυθιόνικων σε 15σύλλαβο στίχο και «επινόησε [για την πρώτη έκδοση] αυστηρό σύστημα συμμετρικής αντιστοιχίας στροφών και αντιστροφών και επωδών μεταξύ τους σ' ελεύθερο στην πρώτη καταβολή του και σ' αρμονικό στροφικό συγκρότημα μέτρο με κάποιες μακρινές προς το αρχαίο μέτρο αντιστοιχίες και με βασική διατήρηση της συγκρότησης του λόγου του πρωτοτύπου». το ζήτημα ήταν να διατηρηθεί στη μετάφραση η ισορροπία του λόγου του πρωτοτύπου, ο χωρισμός σε στροφές, αντιστροφές κι επωδούς σε μια τυπική ομοιομορφία. Έτσι ο τύπος της στροφής αποδόθηκε σε ελεύθερο μέτρο «με συνδυασμούς ανταποκρινόμενους προς το χαρακτήρα του ποιήματος και με κάποιες αντιστοιχίες προς τους αρχικούς του ρυθμούς, από τις οποίες η τυπικότερη είναι η προτίμηση των βαριών μέτρων όπου κυριαρχούν οι δακτυλικοί επίτριτοι, των ελαφρών δε όπου ο χαρακτήρας του έργου επέβαλε γοργότερα λογαοδικά»²⁹ μεταξύ των στροφών και αντιστροφών, καθώς και των επωδών μεταξύ τους, διατηρήθηκε επίσης η αντίστοιχη ομοιομορφία. Η ισορροπία κρατείται με μία κρυφή αρμονία.

Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν μετριασμένες και για τη δεύτερη έκδοση, όπου όμως ο στίχος είναι πλησιέστερος προς τη νεοελληνική μετρική, σταθερός ως προς το μέτρο, τον αριθμό των συλλαβών και τον τονισμό για κάθε ωδή, και η ισορροπία γίνεται εμφανέστερη αλλά η αρμονία λιγότερο περιτέχνη και γοητευτική. Μεταφράζει π.χ. τον *Π.* 1 (σε δακτυλοεπίτριτους) σε αναπαιστικούς πεντάμετρους παροξυτόνους και προπαροξυτόνους στίχους (και ως επί το πλείστον οι δακτυλοεπίτριτοι μεταφράζονται σε αναπαιστούς) και τον *Π.* 2 (σε αιολικά μέτρα) σε ιαμβικούς 11σύλλαβους και 12σύλλαβους (προπαροξυτόνους) –και συνήθως τα αιολικά μέτρα αποδίδονται με ιαμβικά (ή και τροχαϊκά). Φαίνεται να έχει συγκερασθεί, παρά τους αρχικούς του δισταγμούς³⁰, η αντίληψή του της πρώτης έκδοσης με τις απόψεις του Γρυπάρη. Στη δεύτερη π.χ. έκδοση ο 8ος *Ήσθμιόνικος*, μεταπλασμένος ως προς την πρώτη έκδοση, αποδίδεται με τροχαϊκούς 12σύλλαβους στίχους (στον Γρυπάρη με ιαμβικούς ποικίλου αριθμού συλλαβών άνω του 8συλλάβου). τον παραπάνω δεύτερο *Πυθιόνικο* ο Γρυπάρης αποδίδει με στίχους ποικίλου αριθμού συλλαβών και τονιζόμενους σε διάφορες θέσεις, αλλά με το ιαμβικό μέτρο επικρατέστερο.

Γενικά θα μπορούσε να παρατηρήσει κανένας ότι η πρώτη έκδοση μένει πιστότερη στο αρχαίο κείμενο, μολονότι είναι κοινή και στις δύο η φροντίδα του μεταφραστή για το ρυθμό και την ποιητικότητα της μετάφρασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το παραπάνω *εὐλογίαις μεμείχθαι* αποδίδεται στην πρώτη έκδοση πιστότερα και επιτυχώς «να σμίξει τους επαίνους», ενώ η φράση «εκήρυξε τη Θήβα» της πρώτης έκδοσης, που φαίνεται άχρωμη και δεν περιλαμβάνει όλη την έννοια του αρχαίου, είναι ολιγότερο επιτυχής από την απόδοση «δίνει στη Θήβα το νικηδιαλάλι», η οποία όμως προκειμένου να αποδώσει πληρέστερα το αρ-

χαίο νόημα δημιουργεί το κάπως «βιασμένο» σύνθετο «νικοδιαλάλι». Και στις δύο εκδόσεις ο ρυθμός συχνά επιτυγχάνεται με μετάθεση της φυσικής σειράς των λέξεων: «των Θεών τ' αγιοτράπεζα αγάλιαζε κιόλα» (2. 39, δεύτερη έκδοση) ή επίταξη της σύντομης αναφορικής πρότασης «ολόχρυση πού χεις ασπίδα» (1. 1, δεύτερη έκδοση) ή απλή επίταξη της αντ. «μου» «μη κακιώσει μου» (1. 3, δεύτερη έκδοση). Η βασική αρχή της μετάφρασης του Λεκατσά ότι επιδιώκει επίμονα την ακριβέστερη ερμηνεία «όχι για να τη διατυπώσουμε στη μετάφραση, αλλά για ν' αποδώσουμε ακριβέστερα τη διαύγεια μ' όμοια διαύγεια, την ασάφεια μ' όμοια ασάφεια»³¹ μετριάζεται επίσης στη δεύτερη έκδοση ώστε το κείμενο να καταστεί σαφέστερο, χωρίς ωστόσο αναπτύξεις, διασαφήσεις ή ερμηνευτικές προσθήκες. Στη δεύτερη ειδικά έκδοση ο ρυθμός απλώνεται σε μακρύτερους στίχους, πράγμα που κάνει ευλειτουργότερη τη μετάφραση και το νεοελληνικό λόγο να ρέει ομαλότερα.

Βακχυλίδης

Από τον Βακχυλίδη ο Λεκατσάς μετέφρασε τον 5ον επίνικο προς τιμή του Ιέρωνα που νίκησε στην Ολυμπία σε ιπποδρομία το 476 π.Χ.³² Ο λόγος του Βακχυλίδη ρέει πάντοτε ομαλός με συνδέσεις εύκολες. Ό,τι απομένει επομένως να εξεταστεί είναι η απόδοση των επιθέτων, η χρήση των οποίων είναι ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Βακχυλίδη. Και τα επίθετα αυτά ή αποδίδονται με αντίστοιχα σύνθετα στα νέα ελληνικά ή αφήνονται αμετάφραστα ή αποδίδονται περιγραφικά. Σταχυολογώ από την πρώτη κατηγορία: *έρισφαράγου* τρομερόβουου (20), *εύρυδίναν* πλατυρέμματος (38), *νέκροτον* νεογιόρταστη (48), *έρειψιπιύλαν* πυλογκρεμιστής (56), *τανισφύρου* λαμπαδόκορμης (59), *άργικεραύνου* λευκοκέραυνου (58-9), *ώκύμορον* ταχειοθάνατο (141), *μηλοβότους* πρώνας κορφοβοσκοτόπια (66-7) (διπλό σύνθετο) κ.τ.λ. Αφήνονται αμετάφραστα: π.χ. *ίπποδινήτων* (2), *ίστεφάνων* (3), *χαλκεοστέρνου* (34), *καλλίχορον* (106), *άκαμαντορόαν* (180) και, τέλος, επίθ. που αποδίδονται με περιφράσεις: *εύρυβίαν* με την άσωστη δύναμη (104), *θελξιμβρότου* που θέλγει τα στήθια (175). Χρησιμοποιείται συνεπές στροφικό σύστημα από δωδεκασύλλαβους ως οκτασύλλαβους ιαμβικούς στίχους που αποδίδουν τους δακτυλοεπίτριτους του πρωτοτύπου και ανάλογη του πρωτοτύπου ατμόσφαιρα.

Οι τραγωδίες του Ευριπίδη

Εκτός από μερικούς στίχους από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* του αισχύλου, όπως είναι γνωστό, ο Λεκατσάς από τους τρεις μεγάλους τραγικούς μετέφρασε 10 τραγωδίες του Ευριπίδη³³. Εξετάζοντας τη μετάφραση και τα σχόλια των τραγωδιών αυτών, διατυπώνονται παρακάτω μερικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις που θα μπορούσαν να αποτελούν γενικές αρχές για την τεχνική της μετάφρασης των τραγωδιών στα νέα ελληνικά. Οι γενικότερες αυτές διαπιστώσεις για την τεχνική και τη θεωρία της μετάφρασης κατατάσσονται σε τρεις ενότητες, ως προς την απόδοση της πλοκής και της σύνταξης του λόγου, ως προς την πληρότητα του λόγου και ως προς την απόδοση της σημασίας του λόγου³⁴:

(i) Ως προς την πλοκή και τη σύνταξη του λόγου: Μετοχές συχνά, και ορθά, μεταφρά-

ζονται συνδεόμενες με την κύρια πρόταση κατά παράταξη (*Ἔλκ.* 5, 8, *Μήδ.* 110). Παρατάσσει τον υποταγμένο λόγο αναβαθμίζοντάς τον στα νέα ελληνικά (*Μήδ.* 30, κτλ.) ή αντιστρέφει την υπόταξη μεταφράζοντας τη μετοχή με ρήμα και το ρήμα με δευτερεύουσα πρόταση (*Μήδ.* 17-8). Υποτάσσεται η αναφ. πρόταση ύστερα από άνω στιγμή, ενώ συχνά θα ήταν ορθότερο και από την άποψη της νέας ελληνικής σύνταξης, αλλά και από την άποψη έμφασης, η περισσότερη ανεξαρτητοποίηση της φράσης («Αυτή στο σπίτι...», *Ἔλκ.* 19), ή κύρια πρόταση μεταφράζεται με δευτερεύουσα (*Ἔλκ.* 1004). Ορθά παρατάσσεται ο λόγος μετά την άνω τελεία του κειμένου (*Ἔλκ.* 25). Ρήμα ή ρηματική φράση μεταφράζεται με όνομα: *κακῶς πάσχουσα* = «την αδικία» (*Μήδ.* 38· πβ. 251, 797, 1005), ή αντίθετα ονοματική διατύπωση μεταφράζεται με ρήμα: *εὐψυχία* = «που καρδιά θέλει αλύγιστη» (*Μήδ.* 403· πβ. 1223, 1322). Δυναμικά επιθετοποιούνται φράσεις π.χ. (*Ἔλκ.* 13) με τη φράση «το γοργοθάνατο» (βλ. όμως και το σχόλιο του μεταφραστή, σ. 170). Κακή χρήση του αναφ. «που»: *ὦν* (*Μήδ.* 12), εισάγει αναφ. υποθετική πρόταση ύστερα από άνω τελεία, αντί κανονικής υποθετικής (*Μήδ.* 490), ή προτάσσεται (*Ἔλκ.* 1004).

Μόρια του κειμένου αποδίδονται με δημοτικότερους τύπους, αλλά ορθά (π.χ. *οὔκου* «μαθές δεν», «λοιπόν δεν», *Ἔλκ.* 60, *ἤδη* «κιόλας» (*Ἔλκ.* 24) ή χρησιμοποιούνται με επιτυχία λέξεις της νέας ελληνικής που αποδίδουν λέξεις και μόρια του αρχαίου λόγου που γενικά δημιουργούν δυσκολίες στο μεταφραστή: *πότερον* = «σαν τι» (*Μήδ.* 378), *δοκῶ* = «δείχνω» (*Μήδ.* 67), *θατέρου τρόπου* = «δίφορη φύση» (*Μήδ.* 808). Για οικονομία μέτρου λέξεις ή φράσεις μεταφράζονται συνεπτυγμένα π.χ. το *πέπρωται* («είναι πεπρωμένοι») με τη φράση «ἔναι (=είναι)». Συχνά επιτάσσεται για λόγους μετρικούς ο άτονος τύπος της κτητικής αντωνυμίας «μου-σου-του», αντί να προταχθεί τονισμένος: «θα κοπεί σου η σκληράδα» (*Ἔλκ.* 64. Πβ. επίσης *Ἔλκ.* 70, *Μήδ.* 175, 9, 396, 600, 756, 773), το «τα» (*Μήδ.* 1149, 1400), ή τίθεται πλεοναστικά για λόγους αποφυγής της χασμωδίας. Κρατείται η σχηματική μετάφραση, δηλαδή κρατείται και στη μετάφραση το σχήμα λόγου του πρωτοτύπου, όπως η υπαλλαγή (*Ἔλκ.* 23) «τη σκεπή την πολυάκριβή μου ετούτη των παλατιών». Χρησιμοποιείται ερώτηση αντί εντόνου βεβαιώσεως, όπως συνέβαινε ήδη στα αρχαία, αλλά και στα νέα ελληνικά: *Ἔλκ.* 109-11, *Μήδ.* 14-5, 122, 138, 941.

(ii) ὡς προς την πληρότητα του λόγου: Συχνά διασκευάζονται ή παραλείπονται λέξεις του πρωτοτύπου. Μερικές φορές αναπτύσσει το αρχαίο κείμενο με πλατειασμούς γιατί έτσι (νομίζει ότι) ευρίσκει το νεοελληνικό παράλληλο, όχι μόνο γλωσσικά, αλλά «πραγματολογικά», άλλοτε όμως το συμπύσσει. Αλλά στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει αρκετός χώρος όπου μπορεί ο μεταφραστής να υπεισέλθει, αρκετό δηλαδή περιθώριο διασκευής και ενδεχομένης παραποίησης του αρχαίου κειμένου και πραγματικότητας. Άλλοτε η αναλυτική απόδοση οφείλεται στην προσπάθεια δημιουργίας θεατρικού λόγου. Στίχοι συχνά διατυπώνονται με βάση το νόημα των προηγουμένων, όπως π.χ. στο στ. *Ἔλκ.* 59 με την απόδοση «οι πλούσιοι» της φράσης *οἷς ἀράεσσι*, χωρίς πάντως να παραποιείται το νόημα, ή διασκευάζονται αναλόγως προς την έμφαση που θέλει να δώσει ο μεταφραστής, όπως π.χ. στην ποσοτική μάλλον παρά ηθική απόδοση «πάνου από όσα πρέπει» (*Ἔλκ.* 63) αντί του «αυτά που δεν πρέπει» του κειμένου.

Χωρίς να επιβάλλεται από το χαρακτήρα της νέας ελληνικής, αποδίδονται αναλυτικότερα μερικά μόρια ή λέξεις, όπως π.χ. το *ὡς* με το «που θα μηνά», αντί του απλού «ότι/πως»

(*Ἄλκ.* 88), ενώ αντίθετα άλλες φράσεις αποδίδονται πιο συνεπτυγμένα, όπως π.χ. το *ὡς νομίζεται* (*Ἄλκ.* 99) με το οριστικό άρθρο «τ (ο αγνιστικό)», αντί του ακριβέστερου «ὅπως συνηθίζεται» ή «ὅπως γίνεται», ή αποδίδεται αναλυτικά η δοτική του κρίνοντος προσώπου: *ἐμοὶ πᾶσι τε δόξασα* (= πώς το κρίνω κ' εγώ κι ο καθείς-», *Ἄλκ.* 83-4). Μερικές φορές δίδεται ἔμφαση όπου δεν υπάρχει στο αρχαίο κείμενο, προτάσσονται ή επιτάσσονται για λόγους μετρικούς μερικές λέξεις. Προστίθενται κάποιες μικρές λέξεις για να δώσει ἔμφαση στα νέα ελληνικά, «κίολας» (=μάλιστα, *Ἄλκ.* 16), «όλα» (*Μήδ.* 32), «μου» (*Μήδ.* 101), «δεν έχει» (*Μήδ.* 353). Δεν θα ἔπρεπε μερικές φορές να παραλείπονται κάποιοι σύνδεσμοι της αρχαίας, όπως ο *δέ* (=και). Απλοποιείται το αρχαίο κείμενο με την παράλειψη κάποιων λέξεων, π.χ. της λ. *δάμαρτα* (: σύζυγο, *Ἄλκ.* 46, 109-11). Ἄλλοτε αποδίδει νοηματικά (*Μήδ.* 722, 66, 63, 23 και 1109 το ρ. *κυρεῖν*) ή περιφραστικά το αρχαίο κείμενο, χωρίς ωστόσο πάντοτε να είναι και αναγκαίο (*Μήδ.* 271, 1243, 165, 1161: *σχηματίζεται κόμην* = «δίνει καλοταίριαστο σχήμα στα μαλλιά της»), ή διασκευάζει, και ορθά, γιατί θα ήταν δυσνόητη η κατά λέξη απόδοση (*Μήδ.* 137, 217, 1219, 1240, 1222, 859 (ἔτσι κι αλλιώς προβληματικό χωρίο)). Σπάνια φαίνεται δύσκολη στη νεοελληνική του κατανόηση η απόδοση κάποιων στίχων (π.χ. *Ἄλκ.* 50), ή άλλοι αποδίδονται συχνά αναλυτικότερα για να γίνουν σαφείς (*Μήδ.* 1267-70, *Ἄλκ.* 100, 77, κ.ά.).

(iii) ὡς προς τη σημασία του λόγου: Χρησιμοποιεί λαϊκή απόδοση από την καθημερινή ομιλία: *βουλεύση* = «σκαρώνει» (*μήδ.* 37), συχνά όμως αποδίδει ορθά την πραγματικότητα: *ἐπέστα* = «θρονιάστηκε» (*Μήδ.* 445· πβλ. 571, 696), *ξενωθείς* = «κονεύοντας» (*Ἄλκ.* 68), ή το επίρ. *βία*, *πρὸς βίαν* μεταφράζεται συνήθως «στανικά» (που δεν είναι ακριβές, *Μήδ.* 335, *Ἄλκ.* 44), *βιάζει* = «στανεύει αθέλητα» (*Ἄλκ.* 1116). Δημιουργεί σύνθετα, χωρίς να αποδίδει πάντοτε με επιτυχία: *προσοίσωμεν* = «πανωβάλουμε» (*Μήδ.* 79· πβ. 1391, 1231), *τύχη ἃ πάρεστι* = «μοιρόγραφο» (*Ἄλκ.* 214), συχνά όμως με επιτυχία: *μέλανα στολμόν πέπλων* = «πενθοστόλι» (*Ἄλκ.* 216), ή πλάθει αντίστοιχα σύνθετα: *πολύξεινος* = «πολυφιλόξενος» (*Ἄλκ.* 569). Ἡ δημιουργεί στα νέα ελληνικά εκφράσεις αντίστοιχες ετυμολογικά αλλά και νοηματικά με τις αρχαίες που αποδίδουν: *εὐφυές πρόσωπον* = «ομορφοκάμωτο πρόσωπο» (*Μήδ.* 1198), *ὄχον πεδοστιβῆ* = «στεριαμάξι» (*Μήδ.* 1123). Πλάθει λέξεις κατά το τυπικό της αρχαίας: «πονερή» (ὄχι *πονηρή*, από το *πόνος*, (κατά το *μόγις>μογερός*) (*Μήδ.* 205), «τολμητέρα» (*Μήδ.* 394).

Αποδίδει ποιητική διατύπωση του αρχαίου κειμένου με αντίστοιχη απόδοση στα νέα ελληνικά: *ἐκπλαγεῖσα* = «κρουσμένη» (*Μήδ.* 8), *χαράσσου* = «αθερώνεις» (*Μήδ.* 157), *ἄνω ποταμῶν* που αποδίδεται εξαιρετικά με το «ανάδρομα» (*Μήδ.* 410), *γέροντα τύμβον* = «ταφόγερο» (*Μήδ.* 1209), *ἐλεῖν* = «ρίξω», που κρατεί κάτι από την αρχική σημασία της λέξης (*Μήδ.* 385), *ἔλης ἡρημένον* = «αποσκοτώνεις σκοτωμένο» (*Ἄλκ.* 1065), *μετακύμιος ἄτας φαεινός* = «της συμφοράς το κύμα να λαρώσει» (*Ἄλκ.* 90-1), *κερτόμος ἐκπλήσσει χαρά* = αναμπαίχτρα χαρά με καρδιοκόβει» (*Ἄλκ.* 1125). Και ολόκληρες πυκνές στροφές μεταφράζονται εξίσου ποιητικά, όπως π.χ. η τελευταία στροφή και αντιστροφή της παρόδου της *Ἄλκηστης* (112-31), όπου ξενίζει μόνο ο παρατονισμός του «κεραύνου» στη φράση «προτού ριχτή απ' τον Δία φλογοβολή κεραύνου τον χτυπήσει» που αποδίδει το αρχαίο κείμενο *πρὶν αὐτὸν εἶλε δίοβολον/ πλήκτρον πυρὸς κεραυνίου*. Ἡ με μικρή αλλαγή δημιουργεί λογοπαίγνια, ανεκτά από το αρχαίο κείμενο, που καθιστούν όμως το νεοελληνικό λόγο δραματικότε-

ρο: το *ξίφος* γίνεται «μαχαίρι» και ομοηχεί με το χέρι μέσα στον ίδιο στίχο (Μήδ. 1244). Αλλά οι ποιητικές αυτές διατυπώσεις δεν είναι πάντοτε επιτυχείς: *διαπταῖσθαι* = «φεροδρομώντας» (Μήδ. 1) (πβ. *ναυστολεῖς* = «φέρνω το αρμένισμα», Μήδ. 682), *ταυρουμένη* = «στήνει ταυροματιά, άγριο μάτι στηλώνει» (αντί, ίσως, θυμωμένη σαν ταύρος) (Μήδ. 92, 188). Ή χρησιμοποιεί ποιητικές διατυπώσεις για να αποδώσει απλές φράσεις του πρωτοτύπου: *εἰμί διάφορος* = «αντιγωνίζω» (Μήδ. 579). Ή μεταφορικές εκφράσεις της νέας για να αποδώσει το πρωτότυπο: *πάντα καλῶς ἔχει* = «πρίμα πάμε» (Μήδ. 756), *ἐπεὶ μετέστην* = «σαν έσωσα» (Μήδ. 551). Χρησιμοποιούνται λέξεις της νέας ελληνικής που παραπέμπουν σε συμφραζόμενα διαφορετικά από εκείνα του αρχαίου κειμένου, όπως π.χ. η λ. «διάτα» (*Αλκ. 66), που αποδίδει το αρχαίο *πέμψαντος* ή το *έννέπω* (*Αλκ. 1154), ή η λ. «άρμα» (με φιλή) (Αλκ. 76), που αποδίδει το αρχαίο *έγχος* (αλλά η λ. «άρμα» δημιουργεί άλλους συνειρμούς στα νέα ελληνικά). Δεν φαίνεται ικανοποιητική η απόδοση μερικών φράσεων ή όρων, π.χ. του *μεταστήναι* (*Αλκ. 21) με τη φράση «να παρατήσει», καθώς στα νέα ελληνικά χρησιμοποιείται ομαλά η «μετάσταση βίου».

Δεν αποδίδει με την ορθή λέξη πολιτικούς ή κοινωνικούς όρους της αρχαίας: αυτό συμβαίνει κυρίως με τη μετάφραση του ρ. *φεύγω/φυγή* τα οποία στα νέα ελληνικά αποδίδονται κατά κανόνα με *φύγω/φυγή/φευγίό*, ενώ και στην τραγωδία, χωρίς κανέναν αναχρονισμό, κανονικά πρόκειται για το ρ. *εξορίζω/εξορία* (Μήδ. 272, 454, 610), χωρίς βεβαίως να εννοείται ότι το αγνοούσε ο μεταφραστής – πβ. άλλωστε σχόλιο στο στ. Μήδ. 12 (σ. 278). Στην ίδια περίπτωση ανήκει η χρήση της λ. «ξενομισμένη» που αποδίδει τη λ. *φυγᾶς* (Μήδ. 437), *φεύγοντας* (Μήδ. 881), *ἐλαύνει* = «ξενομιζέει» (Μήδ. 706). Πβ. *ἐξελαύνομαι* = «με διώχουν» (Μήδ. 704). Παρομοίως αποδίδει συνήθως με το ρ. «πομπεύω» τα ρ. *ἀτιμάζω*, *καθυβρίζω* (1355, 1380, 1061), *γένος* = «σεριά» (Μήδ. 1262, όχι ορθό στην προκειμένη περίπτωση). Ομοίως ο *Παιδαγωγός*, ήδη στον κατάλογο προσώπων της *Μήδειας*, δεν αποδίδεται ορθά με τη λέξη «Παιδοδηγός», γιατί ο αρχαίος όρος δηλώνει περισσότερες αρμοδιότητες από όσες μπορεί να δηλώνει η νέα ελληνική λέξη. Η λέξη ξένος κατ' ανάγκη κρατείται αμετάφραστη (Μήδ. 388).

Το ζήτημα της απόδοσης των κυριότερων ηθικών-πολιτικών όρων της αρχαίας ελληνικής *άγαθός*, *έσθλός*, *χρηστός*, *δίκαιος*, *κακός* κ.ά. είναι ευρύτερο στην ελληνική μεταφραστική αντίληψη, αλλά και ευρύτερα στην ερμηνευτική προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Στο λόγο π.χ. της *Μήδειας* (618) προς τον Ιάσονα, που διασκευάζει παροιμία, *κακού γάρ άνδρός δῶρ' ὄνησιν οὐκ ἔχει* που αποδίδεται με τη φράση «τα δώρα του κακού καλό δε φέρνουν», ο Ιάσωνας δεν είναι κακός με τη νεοελληνική χρήση του όρου, αλλά έχει συμπεριφερθεί όπως ένας κακός, δηλ. έχει λησμονήσει τις υπηρεσίες και τη βοήθεια της *Μήδειας* προς αυτόν (πβ. *ξενιαπάτου* 1392 και 465 κ.ε.). Ισχύει δηλαδή γι' αυτόν ο στίχος του Θέογνη με τον οποίο κατηγορεί τους πρώην κακούς (ταπεινή καταγωγή, πενία κ.τ.λ.) που έχουν γίνει πλούσιοι, χωρίς να γνωρίζουν τις αξίες και τις συμπεριφορές των *άγαθών*: *δειλοῦς δ' εὔ ἔρδοντι ματαιοτάτη χάρις ἐστίν· ἴσον καὶ σπεῖρειν πόντον ἄλός πολιῆς* (105-6)³⁵. Στην *Άλκηστη* επίσης (109, 111) μεταφράζεται το *άγαθός* με το «αγαθόψυχος» και το *χρηστός* με το «καλός». Ωστόσο ο χορός κάνει μία έντονη διάκριση ανάμεσα σε ένα που είναι *ἀπ' ἀρχῆς χρηστός*, δηλαδή «από παλιά, παραδοσιακά» *χρηστός* και κάποιον που παραβαίνει τη συμπεριφορά του *άγαθοῦ* (ή που τελευταία θα διεκδικούσε τον τίτλο αυτό).

Ή αποδίδονται με γλωσσικούς νεολογισμούς, όπως το *ἀδικεῖς* με το «αδικόπραγα»

(*Ἄλκ.* 30), χωρίς να είναι καθόλου ανάγκη, αφού μάλλον συσκοτίζει το λόγο, και το τιμάς με τα «προνόμια» (*αυτ.*), που, αν είναι συγγενές, δεν είναι όμως το ίδιο με τη λ. του πρωτοτύπου, όπως άλλωστε φαίνεται από το διάλογο που ακολουθεί: ο Θάνατος στερείται *τιμές*, ό,τι αποτελεί την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου από τον Όμηρο. Η φράση «να μπω στη δουλειά» (*Ἄλκ.* 6), που μεταφράζει το *θητεύειν*, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, καθώς το *θητεύειν* δεν σημαίνει «είμαι δούλος» παρά «είμαι θης», και ο «θήτης» ήταν η πιο αδύναμη ανθρώπινη ύπαρξη, αλλά ελεύθερος· ορθά όμως αποδίδεται το *θήσαν* με το «αργάτη» (*Ἄλκ.* 2).

Αντίθετα, άλλες τεχνικές λέξεις αποδίδονται με επιτυχία: *σύμβολα* = «σημάδια γνωριστικά» (*Μήδ.* 615), *κάλως* = «σκότα» (*Μήδ.* 278), *πίστις* = «πιστά» (*Μήδ.* 22), καθώς και οι περισσότερες περιπτώσεις αποδόσεως των φράσεων με το ρ. *τίνω/τίννυμι* και *δίκην διδόναι* κ.τ.λ.: *δίκην ἀντιτείσασθαι* = «να πληρώσω» (*Μήδ.* 261), *τείσει δίκην* = «θα το πληρώσει» (*Μήδ.* 802), *δώσει δίκην* = «πληρώνει τα επίχειρα» (*Μήδ.* 1298) (αλλά *τείσασθαι δίκην* = «παιδεύω», *Μήδ.* 1316). Αποδίδονται επίσης με επιτυχία και άλλοι όροι και φράσεις: *πρόθυμος* = «από την ορμή σου» (*Μήδ.* 485), *όργα* = «όρμηση» (*Μήδ.* 870), *όργας ποιείσθαι* = «φρενιάζετε» (*Μήδ.* 909), *πρόθυμον* = «με λαχτάρα» (*Μήδ.* 1146), *ἀχρήμων* = «απόρευτος» (*Μήδ.* 461), *ἄροτος* = «τα σπλάχνα σου» (*Μήδ.* 1281)³⁶, *φίλοι γ' ἔφυσαν* = «ακριβά τάξεις» (*Μήδ.* 1250), *κατάρξωμαι/ ἀγνίση* = «ν' αρχίσω τη θυσία/ακροκόψει τάζοντάς (τον)» (*Ἄλκ.* 74/76), *ἀγάλματα* = «πρεπίσματα» (*Ἄλκ.* 613), *γῆρυς* = «λάλημα» (του Ορφέα, *Ἄλκ.* 970), *νεύση* = «θελήσει» (*Ἄλκ.* 978).

Ένα πεδίο στο οποίο επαληθεύεται η εξ ορισμού ατέλεια της μετάφρασης είναι η αδυναμία της να αποδώσει την πολυσημία του λόγου του πρωτοτύπου είτε από τη σημασία ή το συνδυασμό των λέξεων είτε από τη σύνταξη και την πλοκή του λόγου. Σε κάθε μετάφραση τα παραδείγματα είναι άφθονα, αλλά αξίζει να αναφερθεί ένα σχεδόν μοναδικό χωρίο στην *Ἄλκηστη* (291), όπου από το πλήθος των συντακτικών σχέσεων που υπηρετεί ο τύπος ἦκον στα νέα ελληνικά κρατεί μόνο την παραχωρητική του σημασία: *καίτοι σ' ὁ φύσας χῆ τεκοῦσα προῦδοσαν, καλῶς μὲν αὐτοῖς κατθανεῖν ἦκον βίου, καλῶς δὲ σώσαι παῖδα κεύκλεῶς θανεῖν*, το οποίο μεταφράζεται «κι όμως κύρης και μάνα που σε κάμαν, να πεθάνεις σ' αφήσανε, κι ας ήταν ο καιρός τους να φύγουν, και το γιο τους γλυτώνοντας να πάνε τιμημένα».

Οι διαπιστώσεις αυτές, αν είναι ορθές, δεν είναι κατ' ανάγκη αρνητικές και δεν απορρίπτουν τη μετάφραση – ούτε άλλωστε έχουν τέτοια πρόθεση. Ο Λεκατσάς γνωρίζει πολύ καλά το νεοελληνικό λόγο και προσπαθεί να τον επιτύχει στη μετάφραση υποτάσσοντας ή παρατάσσοντας τη σύνδεση των προτάσεων ή αντιστρέφοντας την υπόταξη, σύμφωνα μάλλον και με τη θεωρία του *Μεταφραστικού Προβλήματος* του αείμνηστου Ι.Θ. Κακριδή³⁷. Γνωρίζοντας πολύ καλά το αρχαίο κείμενο ο μεταφραστής αναζητεί τη λέξη που του φαίνεται πλησιέστερη στη νέα ελληνική γλώσσα, αλλά με έναν προσανατολισμό κοινωνικό. Αυτό όμως ίσως τον οδηγεί σε εμφάσεις ή γλωσσικές διατυπώσεις που δεν είναι κατ' ανάγκη οι ορθότερες. Οι ενδεχόμενες όμως αποκλίσεις αυτής της φύσεως από το αρχαίο κείμενο σημειώνονται κυρίως στο σημασιολογικό επίπεδο.

Η κοινωνική όμως αυτή ευαισθησία του Λεκατσά τον έχει εξοπλίσει με στέρεα γνώση της μυθολογίας και ευρύτερα της αρχαιογνωσίας, η οποία μαζί με τη γνώση του αρχαίου

και νέου ελληνικού λόγου, καθώς και τη φιλολογική ευσυνειδησία του, έχουν εφοδιάσει τις μεταφράσεις αυτές με εισαγωγή, ανάλυση του κάθε έργου και ερμηνεία του, εκτενή βιβλιογραφία, καθώς και σχόλια κατατοπιστικά για τον αναγνώστη. Και αυτά δεν είναι ολιγότερης σπουδαιότητας και σημασίας από τη μετάφραση καθεαυτή.

Στα σχόλια αυτά περιλαμβάνονται σχόλια μυθολογικά, γραμματικά και συντακτικά και παράλληλα χωρία, ερμηνευτικοί προβληματισμοί του μεταφραστή και κριτικές παρατηρήσεις για το κείμενο. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά το κείμενο, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Λεκατσάς παραθέτει τις απόψεις των άλλων κριτικών ή εκδοτών, προσθέτει τις δικές του απόψεις και τελικά υιοθετεί αυτή ή εκείνη τη γραφή, π.χ. *Ἄλκ.* 608 (σσ. 176-7), 965 (σ. 178). Συχνά μάλιστα καταλήγει να αθετεί πολλούς από τους στίχους π.χ. της *Μήδειας*, χωρίς να συμφωνεί μάλιστα με την επικρατούσα έκδοση του Ὡ. Μῆϊδᾶ, την οποία άλλωστε χρησιμοποιεί. Έτσι π.χ. οβελίζει *Μήδ.* 40-3, 87, 246, 262, 355-6, 1062-3, ή κρατεί γραφές που έχουν προταθεί από τους φιλόλογους. Συμβουλευεται επίσης τα αρχαία σχόλια, τα οποία θεωρεί σημαντική ερμηνευτική προσπάθεια και συχνά τα ακολουθεί τόσο στην ερμηνεία όσο και στη γραφή του κειμένου, όπως στην *Ἄλκ.* 844, όπου με το «μαυροφτέρουγος» μεταφράζει το αρχαίο *μελάπτερον*, που φαίνεται να διαβάζουν τα σχόλια, και όχι το *μελάμπεπλον* που παραδίδουν τα χφφ. Σημειώνει από την ελληνική λαογραφία ένα νεοελληνικό παράλληλο σχετικά με το θέμα γιατί πρέπει η *Μήδεια* να σκοτώσει τα παιδιά της (στ. 1378, σσ. 297-8).

Πρέπει, τέλος, να αναφερθούμε στη μετρική των μεταφράσεων, και ιδιαίτερα των χορικών. Βεβαίως ο αριθμός των στίχων της μετάφρασης δεν είναι ίσος με τον αριθμό στίχων του πρωτοτύπου. Αυτό οφείλεται στο ότι ο μεταφραστής θέλησε να παραμείνει πιστός στο μήκος του ιαμβικού τριμέτρου της τραγωδίας, το οποίο αποδίδει με ιαμβικό ενδεκασύλλαβο παροξύτονο στίχο, να μη «βιάσει» την απόδοση του αρχαίου λόγου, αλλά και να δηλώσει ανεξαρτησία της μετάφρασης. Η έλλειψη πάντως στιχομετρίας δυσκολεύει τη χρήση του βιβλίου. Σε ό,τι αφορά τα χορικά, πρέπει να παρατηρήσουμε: Τα περισσότερα χορικά είναι σε ιαμβικό, συχνά ανεξάρτητα από το μέτρο του πρωτοτύπου, ή αναπαιστικό μέτρο, σύμφωνα συνήθως με το αρχαίο μέτρο. Αρκεί, βεβαίως, να παρατηρηθεί ότι η προσπάθεια απόδοσης των χορικών μέτρων του αρχαίου κειμένου είναι εξ ορισμού καταδικασμένη, αφού έχει οριστικά χαθεί η προσωδία και η μουσική του αρχαίου λόγου, και η νεοελληνική χρησιμοποιεί μόνο τονικούς ρυθμούς. Ωστόσο κάποια διαφορά παρατηρείται από τον αναγνώστη ή τους ακροατές με τις αλλαγές του μέτρου από το συνηθισμένο του ιαμβικού (τονικού) μέτρου, σε άλλο τονικό ρυθμό, όπως, συνήθως, ο ανάπαιστος, αλλά η προσπάθεια του μεταφραστή δεν είναι καθόλου ανάλογη ούτε με το επιτυγχανόμενο αυτό αισθητικό αποτέλεσμα ούτε με το κέρδος με το οποίο «εμπλουτίζεται» η νέα ελληνική γλώσσα.

Έτσι π.χ. η πάροδος της *Ἄλκηστης* (77-135) σε αναπαιστούς στο πρωτότυπο μεταφράζεται σε ιαμβικούς στίχους ποικίλου μήκους, εκτός από τους εισαγωγικούς του κορυφαίου που κρατούνται σε αναπαιστούς τρίμετρους οξυτόνους και παροξυτόνους (77-85). Το χορικό άσμα (213-79) (σε υποδοχμιακά, αιολο-χοριαμβικά ή ιαμβικά δίμετρα) είναι σε αναπαιστούς ποικίλων μέτρων τετραμέτρους, τρίμετρους και διμέτρους, εκτός από τη στροφή 244-47 που είναι σε ιαμβικούς στίχους. Η μονωδία στ. 393-415 (σε ιαμβο-δοχμιακά μέτρα) αποδίδεται σε αναπαιστούς, διμέτρους τρίμετρους και τετραμέτρους και το πρώτο στάσιμο

435-75 (σε προσωδιακούς ενόπλιους στίχους), καθώς και το δεύτερο 569-605 (σε δακτυλοεπίτριτους), σε ιαμβικούς στίχους ποικίλου αριθμού συλλαβών. Η επιπάροδος του χορού (861-934) (σε αναπαιστικά και ιαμβο-δοχμιακά μέτρα) αποδίδεται με αναπαιστικούς (872-94) και ιαμβικούς στίχους (903-10, 926-34). Σε ιαμβικούς στίχους αποδίδεται και το τρίτο στάσιμο 962-1005 από αιολο-χοριαμβικά μέτρα.

Η πάροδος της *Μήδειας* (131-214) σε αναπαιστικούς και άλλα λυρικά μέτρα αποδίδεται σε ιαμβικούς και αναπαιστικούς στίχους ποικίλων μέτρων, κυρίως τριμέτρων ή τετραμέτρων. Το πρώτο στάσιμο «των ιερών των ποταμών/ανάδρομα τα ρέματα κυλούνε» (410-45) σε δακτυλοεπίτριτους μεταφράζεται σε ιαμβικούς στίχους σχεδόν με σταθερούς τόνους και με εύστοχο λογοτεχνικό αποτέλεσμα. Σε ιαμβικούς στίχους είναι και το δεύτερο στάσιμο (627-62), και αυτό σε δακτυλοεπίτριτους. Το τρίτο στάσιμο (824-65) σε δακτυλοεπίτριτους με κατάληξη ιπωνάκτεια αποδίδεται επίσης με ιαμβικούς ποικίλων συλλαβών και τόνων, ενώ το τέταρτο στάσιμο (976-1001) σε δακτυλοεπίτριτους, και αυτό με κρητική κατάληξη αποδίδεται με αναπαιστικούς διμέτρους και τριμέτρους. Τέλος, οι δόχμοι (και κρητικοί) των στίχων 1251-92 μεταφράζονται σε αναπαιστικούς τριμέτρους και ιαμβικούς στίχους.

Συχνά στα στροφικά αυτά συστήματα των χορικών ασμάτων υπάρχει ομοιοκαταληξία, αν και όχι σε σταθερούς στίχους: στην πάροδο π.χ. της *Ἄλκιστης* ομοιοκαταληκτεί ο 4ος με τον 7ο στίχο της στροφής, ο 8ος με τον 10ο ή ο 9ος με τον 11ο, ο 2ος με τον 5ο ή τον 4ο, ο 3ος με τον 7ο. Ενώ στο πρώτο στάσιμο της *Μήδειας* σταθερά ομοιοκαταληκτεί στην πρώτη στροφή-αντιστροφή ο 2ος με τον 4ο, ο 6ος με τον 9ο, ο 11ος με τον 13ο και ο 1ος με τον 10ο, και στη δεύτερη στροφή-αντιστροφή ο 2ος με τον 5ο και τον 9ο.

Η μετάφραση των τραγωδιών του Λεκατά ανταποκρίθηκε κατά έναν τρόπο προς ό,τι μάλλον ήταν αποτέλεσμα παρά προϋπόθεση του μεταφραστικού λόγου, όπως αυτά ορίζονταν στον Πρόλογο του εκδότη του πρώτου τόμου των τραγωδιών και έχουμε παραθέσει προηγουμένως.

Αλλά για να ανταποκρίνεται η μετάφραση στα βασικά χαρακτηριστικά του πρωτοτύπου, δηλαδή για να είναι λογοτεχνική, ο μεταφραστής πρέπει να εκλέξει ένα μέσο που, όπως ο στίχος της τραγωδίας, να μπορεί να ισορροπεί άνετα ανάμεσα στην ποιητική έκφραση και στην πεζή: το πρώτο απαιτεί η φύση του έργου, το δεύτερο η φύση των πραγμάτων. Και το ίδιο αυτό μέσο θα πάρει διαφορετικό χαρακτήρα στον Αισχύλο και διαφορετικό στον Σοφοκλή, ανάλογα με την ιδιότυπη τεχνοτροπία που ξεχωρίζει τα έργα τους, αλλά και διαφορετικά θα μεταφραστούν δύο διαφορετικού χαρακτήρα δράματα του ίδιου ποιητή και διαφορετικά ακόμα τα χορικά του ίδιου δράματος: η μετάφραση οφείλει επίσης να παρακολουθήσει τον ποιητή και να εκτυπώσει στο λόγο των προσώπων τη διαφορά των τύπων που αντιπροσωπεύουν. Ο μεταφραστής είναι υποχρεωμένος να παρακολουθήσει τον ποιητή που εκφράζει με τα μέσα της τέχνης του διαφορετικά κατά τις περιστάσεις τα συναισθήματα και τις σκέψεις των προσώπων ή περιγράφει με το στόμα τους τα σχήματα της φαντασίας του, και να πράξει και εκείνος ανάλογα. Και είναι αναμφισβήτητο ότι αυτό θα το επιτύχει μέχρι ενός σημείου: η διαφορά της γλώσσας, της νοοτροπίας, το χάσμα μεταξύ της πρωτοδημιουργικής εμπνεύσεως και της συγκινήσεως που προκαλεί το έργο θα σταματήσουν τη μετάφραση σε κάποιο σημείο πολύ κάτω του πρωτοτύπου³⁸.

Όλα βέβαια αυτά είναι θέμα ερμηνείας – η μετάφραση είναι μία πλήρης ερμηνεία. Και

επομένως είναι φυσικό να επιτυγχάνει κανείς διαφορετικό αποτέλεσμα και αν ακόμη ξεκινά από την ίδια θεωρητική αντίληψη για τη μετάφραση. Εντεύθεν η πολλαπλότητα της μετάφρασης και η σχετικότητα του αποτελέσματος.

Η σαφής διαφοροποίηση της μεταφραστικής γλώσσας ανάμεσα στα χορικά και τα αφηγηματικά μέρη, ένα από τα σοβαρά προτερήματα της μετάφρασης του Λεκατσά (μερικά χορικά είναι εξαιρετικές ποιητικές συνθέσεις), τροφοδεύεται επίσης από ένα λόγο με πολλά σύνθετα επίθετα και άπαξ λεγόμενα, ο οποίος έτσι δεν μπορεί εξ ορισμού να ανταποκρίνεται ως προς το λεξιλόγιο, τη γραμματική ή τη σύνταξη στην ποιητική γλώσσα της εποχής μας. Παραμένει ωστόσο ισχυρό ακόμη πλεονέκτημα του μεταφραστικού λόγου του Λεκατσά η σύζευξη φιλολογικής και μεταφραστικής γνώσης και πείρας αλλά και ευαισθησίας.

Αλεξανδρινά Επιγράμματα

Με τον τίτλο αυτό ο Λεκατσάς δημοσίευσε περί τα εκατό επιγράμματα από την *Παλατινή Ανθολογία* σε διάφορα τεύχη κυρίως της *Νέας Έστίας*. Θα αναφερθούμε σε όσα δημοσιεύτηκαν συγκεντρωμένα σε δύο συλλογές³⁹. Η *Ανθολογία από την Ελληνική Ποίηση* περιλαμβάνει επτά επιγράμματα της *Παλατινής Ανθολογίας* κυρίως σε ισάριθμους ιαμβικούς 15σύλλαβους στίχους ή 15σύλλαβους εναλλασσόμενους με 14σύλλαβους.

Γενικά το νεοελληνικό κείμενο αποδίδει πιστά τον αρχαίο και ορθά το νεοελληνικό λόγο, όπως το επίγραμμα «στον Ησίοδο», ή αποδίδει την ατμόσφαιρα του αρχαίου, όπως στο «Ναυαγό» του Αρχία του Βυζαντίου. Ειδικότερα, στη μετάφραση αυτή άλλοτε παραλείπεται μία λέξη όπως η λ. *ἕμνοις* στις «Εννιά θεόγλωσσες ποιήτριες» ή φράση *μητρὸς φόβῳ* στο επίγραμμα «Για την Ἡριννα» ή ένας στίχος (ο 8ος στο επίγραμμα «Οι εννιά θεόγλωσσες ποιήτριες»). Ἡ μετατρέπεται ελαφρώς κάποια λέξη, όπως το όνομα της Σαπφώς που γίνεται «λυρική» στον τελευταίο στίχο στο επίγραμμα «Για την Ἡριννα» ή στίχος όπως ο 5ος στον «Αυλό», ή προστίθεται μία λέξη ή φράση που αλλάσσει κάπως το νόημα, όπως ο σύνδ. *καί* στη φράση «χαρά κι αυτές», στο επίγραμμα «Οι εννιά θεόγλωσσες ποιήτριες» και η φράση «μάτια μου» στο «Αηδόνι και Δελφίνι». Ἡ στίχοι αποδίδονται ελεύθερα, όπως ο 6ος στο επίγραμμα «Για την Ἡριννα», ο 3ος και ο 5ος στον «Αυλό» και ο 1ος και 2ος στο επίγραμμα «Αηδόνι και Δελφίνι»⁴⁰. Ἄλλοτε ακολουθείται άλλη από την καθιερωμένη έκδοση, όπως στο «Ναυαγό», σύμφωνα με την οποία το επίγραμμα αναφέρεται σε *ναυηγὸν ἀνώνυμο*, ή ακολουθείται για τη μετάφραση η πληροφορία από τη Σούδα ότι η Ἡριννα πέθανε 19 ετών (στο ομώνυμο επίγραμμα).

Στην *Καινούργια Εποχή* δημοσιεύτηκαν τριάντα τέσσερα *Τετράστιχα Ελληνικά Επιγράμματα* και «κάποια σημειώματα» σύντομα. Η μετάφραση είναι σε ιαμβικούς 15σύλλαβους στίχους όπου ομοιοκαταληκτούν ο δεύτερος και ο τέταρτος. Κατά κανόνα το μέτρο ρέει ομαλά, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις όπως στη συνίτηση –έαι– και τον τόνο στο –λλή– στον 4ο στίχο «η θεία να την ακρόπολη των Ελλήνων να δώσει» στο επίγραμμα «Στις ιερόδουλες της Κορίνθου» του Σιμωνίδη. Το μέτρο των αρχαίων αυτών επιγραμμάτων είναι το λεγόμενο ελεγειακό δίστιχο.

Οι παρατηρήσεις για τις μεταφράσεις αυτές μπορεί να ταξινομηθούν στις εξής κατηγορίες:

Παραλείπεται στη μετάφραση μια λέξη ή φράση, όπως η λέξη *ιοχέαιρα* στο επίγραμμα «Αναθηματικό τόξο και φαρέτρα» του Μνασάλκου, πράγμα που στερεί από τη μετάφραση το λογοπαίγνιο με το *ιούς... ἔχουσιν* (στ. 3) με το οποίο φαίνεται να το συσχετίζει ο ποιητής, (η λέξη *ναύτησι*) και η φράση *αἰέν ἀπ' ἠπείρου* στο επίγραμμα «Το ιερό της ευπλοίας Αφροδίτης» της Ανύτης, που ίσως θεωρείται ότι αποδίδεται με τη φράση «μπροστά της», και η φράση *τῶν ἐφ' ἑαυτοῦ* (επί της εποχής του) από το «Επιτάφιο της Αρχεδίκης» του Σιμωνίδη⁴¹.

Αποδίδονται ελεύθερα: η φράση *κεῖται ὑπωρόφια* στο επίγραμμα «Σ' αναθηματικά τόξα» του Σιμωνίδη μεταφράζεται ελευθερότερα «τα βλέπεις κρεμασμένα» όπου χάνεται η ειδική σημασία του *κεῖμαι* σε αυτές τις περιπτώσεις «κείμει ως κειμήλιο», ή ο δεύτερος στίχος *ἤδη πάσας ἔμπνοα βοσκομένας* από το επίγραμμα «Σε δακτυλιδόπετρα» που αποδίδεται στον Πλάτωνα το νεότερο μεταφράζεται ελευθερότερα με κάποιο πλατειασμό «σα να 'ταν ζωντανά, σα νά 'βοσκαν στο σιάδι», το άπαξ λεγόμενον *αἰνοβίη* (σφόδρα δυνατός) στο «Επιτάφιο Αγάθωνος» του Ανακρέοντος αποδίδεται με το «πολεμάρχος». Χαρακτηριστικό του σύνθετου τρόπου εργασίας του μεταφραστή είναι η απόδοση του επιγράμματος «Στις ιερόδουλες της Κορίνθου» του Σιμωνίδη, όπου η φράση *εὐχόμεναι Κύπριδι δαιμόνια* αποδίδεται ελευθερότερα «προσευχήθηκαν στην Αφροδίτη να σώσει» και όπου το *δαιμόνια*, προβληματικό καθώς είναι, πρέπει να αποδοθεί μάλλον με το «δαιμόνια ευχή», δηλαδή ευχή για το δαίμονα έρωτα, ενώ ο μεταφραστής (ακολουθώντας τη γραφή *δαιμόνια* των κωδίκων) το εκλαμβάνει ως θηλ. γένους και το αποδίδει «ένθεες» παραλείποντας την απόδοση της αντων. *αἶδε*, που αναφέρεται στις εικόνες των γυναικῶν.

Λέξεις ή φράσεις παραλλάσσονται: η φράση *Ἀρετὴ κυδαίνουσα* από το επίγραμμα «Νεκροί των μηδικῶν πολέμων» του Σιμωνίδη μεταφράζεται «η φήμη της αντρείας των», η φράση *εἰ τὸ καλῶς θνήσκειν... ἐστὶ* από το δεύτερο επίγραμμα «Νεκροί των μηδικῶν πολέμων» του Σιμωνίδη αποδίδεται με βιασμένη σειρά «αν ο άξιος είναι θάνατος». Τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να είναι εις βάρος της ακρίβειας και να δημιουργούν ασάφεια: όπως η απόδοση του γάρ μαζί με το υπερβατό «τη ζηλευτή που χάσαμε» από το «Επιτάφιο νεκρῶν των Αθηναίων» του Σιμωνίδη.

Λέξεις ή φράσεις τροποποιούνται: το τρίτο πρόσ. της προσωπικής αντων. του πρωτοτύπου τρέπεται στη μετάφραση στο πρώτο πρόσωπο στον τελευταίο στίχο του τετραστίχου (αλλά και στον τρίτο στο ρ. *ἔσσατο*) στο «Σ' άγαλμα της Άρτεμης» του Ηγησίππου, ενώ η προσθήκη της κλητικής προσφώνησης «ω Γη καλή μου» στο τέλος της νοηματικής ενότητας των δύο πρώτων στίχων στο «Επιτάφιο Μικύλου» επίγραμμα του Καλλιμάχου είναι ίσως επιτυχέστερη από τη θέση της στο πρωτότυπο: ο πληθυντικός της μετοχής *ἔλθοῖσαι* (πβ. *ιδώμεθα*) του επιγράμματος «Ανάθημα εταίρας» της Νοσσίδος μεταβάλλεται σε ενικό «έλα (να δούμε)», και τέλος μεταβάλλεται το υποκ. της μετοχής *ἔχων* στο επίγραμμα «Στον Ευριπίδη» του Ίωνος από τον Ευριπίδη στη «νυχτιά».

Αποδόσεις στα νέα ελληνικά περιορίζουν το πρωτότυπο, όπως η λ. *ἤθεα* που αποδίδεται με τη λέξη «ευγένεια» στο επίγραμμα «Σε νεκρό πουλί» του Τύμνεω, η απόδοση του *ὑποίαχει* στο επίγραμμα «Σε κρηναίο άγαλμα του Ερμή» της Ανύτης με το ρήμα «βγαίνει» κάνει φτωχότερη την έννοια του ρήματος (πβ. τις προταθείσες γραφές: *προχέει*, *ὑποπροχέει*, *ὑπεκπροχέει*). Αντιθέτως, με την απόδοση στα νέα ελληνικά ο λόγος κερδίζει σε αμφισημία,

όπως με το «βγαίνει» (βγαίνει από τη θάλασσα, γεννάται) που αποδίδει το *λοχευομένη* από το επίγραμμα «Στην αναδυομένη του Απελλή» του Αρχίου.

Προστίθεται στη μετάφραση λέξη ή φράση, όπως η φράση «που θωράτε» στο αναθηματικό επίγραμμα του Κλεωνύμου (όχι Κλεονίκου) της Μοιρώς· στο επίγραμμα «Νεκροί των μηδικών πολέμων» του Σιμωνίδη προστίθεται για σαφήνεια η φράση «στο ηλιοφώς», η λέξη «ναι» προστίθεται για να δώσει έμφαση στον τρίτο στίχο του δεύτερου επιγράμματος «Νεκροί των μηδικών πολέμων» του Σιμωνίδη, και η φράση «καλέ μου» από το «Επιτάφιο νεκρών των Αθηναίων» του Σιμωνίδη.

Άλλοτε φράσεις αποδίδονται εσφαλμένα, όπως η φράση *διάβροχον ὕδατος ἀφρῶ* «Στην αναδυομένη του Απελλή» του Αρχίου, η οποία συνδέεται εσφαλμένα με τον πλόκαμο του τελευταίου στίχου, ενώ αναφέρεται στην *Κύπριν* του 2ου στίχου, που βγαίνει «διάβροχος από τους νεραφρούς».

Άλλοτε δεν ακολουθείται η επικρατέστερη γραφή ή ερμηνεία του κειμένου: στο επίγραμμα «Σε κρηναίο άγαλμα του Ερμή» της ανύτης ο μεταφραστής ακολουθεί την άποψη η οποία διαβάζει στο αβέβαιο κείμενο του τελευταίου στίχου *ἀχραῆς* (αντί *ἀκραῆς*) και μεταφράζει «καθαρόν και άχραντον»· η φράση *χρυσῶ δαιδαλέεν* στο επίγραμμα «Ανάθημα της Εταίρας» της Νοσσίδας, που αποδίδεται «χρυσό κι ολόχρυσο κι ομορφοδουλεμένο» ακολουθεί την άποψη πως το άγαλμα ήταν χρυσό, ενώ *βρέτας* δηλώνει το άγαλμα από ξύλο και το *χρυσῶ* σημαίνει μάλλον «επιχρυσωμένο».

Λέξεις του πρωτοτύπου αποδίδονται περιφραστικά, όπως τα *ξείνια* του επιγράμματος «Σ' αναθηματικό τόξο και φαρέτρα» του Μναςάλκου που αποδίδονται με τη φράση «του “καλώς ήρθες” δώρα» (ενώ παραλείπεται το επίθ. *όλοά*, φονικά), η λέξη *εὐλογία* από το επίγραμμα «Νεκροί των μηδικών πολέμων» του Σιμωνίδη αποδίδεται με την περίφραση «επαίνου κλήρα».

Στην απόδοση στα νέα ελληνικά δεν μπορεί να διασωθεί εύκολα ένα λογοπαίγνιο, όπως με τη λέξη *κτῆσιν* στη φράση *πολλάν κτῆσιν ἀπ' οἰκείου σώματος* στο «Ανάθημα της Εταίρας» της Νοσσίδας, για το σώμα και την κτήση της εταιρας. Ή κρατείται μία λέξη του πρωτοτύπου, όπως η προβληματική *λ. ἔλαιε* στο επίγραμμα «Σε νεκρό πουλί» του Τύμνεω.

Άλλοτε αποδίδονται εύστοχα λέξεις της αρχαίας, όπως το επίθ. *άλιράντοιο* για τη θάλασσα που αποδίδεται με το «αφροράντιστη» στο επίγραμμα «Σε ιερό της εναλίας Αφροδίτης», η φράση *ὡς αὐγά πυρός* στο αναθηματικό επίγραμμα «Σ' άγαλμα της Άρτεμης» που αποδίδεται «σα φωτιάς λαμποκοπή», η φράση *πεπόνων άσταχύων* από το επίγραμμα «Σε ιερό του Ζεφύρου» του Βακχυλίδη μεταφράζεται συνεκδοχικά με τη φράση «πλούσια στάχια», το σπάνιο ουσιαστικό *τιθηνητήρ* («Στην αναδυομένη του Απελλή») με τη φράση «αρχαίος τροφός», το άπαξ λεγόμενον *παραπόντιον* στο επίγραμμα του Γαιτουλίκου για τον Αρχίλοχο αποδίδεται ωραία με το «ακροθαλάσσιο», και η *λ. ὄρχατος* (σειρά δέντρων, κήπος) στο επίγραμμα «Σε κρηναίο άγαλμα του Ερμή» της Ανύτης αποδίδεται «σύδενδρο».

Μεταφράζεται με επιτυχία ο μεταφορικός λόγος του επιγράμματος «Στον Αισχύλο» του Αντιπάτρου, όπως το *πυργώσας* που κρατείται στα νέα ελληνικά, το *ὄφρυόεσσαν* (*ἀοιδήν*) που αποδίδεται με το «σεμνόπρεπη ωδή» και το *στιβαρή εὐεπίη* που αποδίδεται με το «στιβαρή ευλωττία». Και γενικά σε όλα σχεδόν τα επιγράμματα κρατείται το κλίμα του πρωτοτύπου, η αίσθηση της ηρεμίας, του πλούσιου πνεύματος και της ευφύιας: π.χ. στο επί-

γραμμα «Σ' αναθηματικά λάφυρα» του Λεωνίδα αποδίδεται η βεβαιότητα του νικητή με κάποια μελαγχολία που περιέχεται στο πρωτότυπο, ή η ηρεμία και βεβαιότητα στο επίγραμμα «Σ' αναθηματική ασπίδα» του Ηγήσιππου, ή το λεκτικό και ο ρυθμός στο επίγραμμα «Σ' άγαλμα της Αρτεμης» του ίδιου Ηγήσιππου· το λεκτικό γενικότερα αποδίδεται με επιτυχία στο «Επιτάφιο Μικύλου» του Καλλιμάχου και στο επίγραμμα «Νεκροί των μηδικών πολέμων» του σιμωνίδη.

Ο ίδιος άλλωστε ο Λεκατσάς παρατηρούσε στο σύντομο εισαγωγικό σημείωμα στη Ν. Έστια⁴² ότι η μετάφραση δεν ήταν αυστηρά φιλολογική ούτε και θα έπρεπε να αποβλέπει στην αυστηρά κατά λέξη απόδοση. Η μετάφραση σε αυτό το λογοτεχνικό είδος, παρατηρεί ο Λεκατσάς, «θ' αποβλέπει στο να διασώσει την ιδιοτυπία του σχήματος που εκφράζει την ιδέα, κι' όση μπορεί από τη χάρη και τη δροσιά και την ευλυγισία του μικρού ποιήματος... και θα επιτρέψει στον εαυτό της εδώ μιαν άνεση κινήσεων». Με τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν διαπιστώνεται πράγματι ότι οι προδιαγραφές αυτές επιτελέστηκαν στη μετάφραση των επιγραμμάτων και συστοιχούν με την αντίληψη του Λεκατσά για τη λογοτεχνική μετάφραση, απέχουν όμως από την άποψή του για τη μετάφραση έκτυπο⁴³.

Κλασικές μεταφράσεις βεβαίως δεν υπάρχουν. Και αν υποθέσουμε ότι ο μεταφραστικός λόγος του Λεκατσά ανταποκρίθηκε στο μεταφραστικό αξίωμα να εκφράσει την ισχύουσα ποιητική γλώσσα της εποχής του, αν δεν ανταποκρίνεται σήμερα σε μια τέτοια γλώσσα, οφείλεται, πιστεύω, στο ότι ακολούθησε μία μαχητικότερη δημοτική σε λεξιλόγιο και δομή, αλλά και σε κοινωνικό προβληματισμό και περιεχόμενο που, τουλάχιστον εν μέρει, αποπροσανατολίζουν. Ο Λεκατσάς διακατέχεται από την αγωνία να δημιουργήσει μία ποιητική μετάφραση. Αλλά η μεταφραστική θεωρία του επηρεάζεται, αν δεν οργανώνεται από την αντίληψή του για τη δημοτική γλώσσα και τον αγώνα επικράτησης και καλλιέργειάς της (αγωνία την οποία ίσως και δεν χρειαζόταν), πράγμα όμως που την καθιστά μερικότερη και την αποδυναμώνει από την αντίληψη της ενότητας της ελληνικής γλώσσας και από την αντίληψη πώς να γυμναστεί και να γίνει αποτελεσματική⁴⁴. Η σημερινή όμως δημοτική δεν έχει πια αυτή την ανάγκη αλλά ούτε και αυτή τη μορφή, πράγμα που εξ αντικειμένου καθιστά εσφαλμένη την άποψη του Λεκατσά.

Έχοντας ανεπτυγμένο σε υπέρτατο βαθμό το αισθητήριο του κριτικού και εφοδιασμένος με αρχαιομάθεια, ο Λεκατσάς βλέπει, πράγματι, τα κείμενα ως εμπνευσμένους απολογητές τους, δηλαδή ως δημιουργός – μεταφραστής και σχολιαστής τους⁴⁵. Και ξεκινά στην κριτική του εργασία, πέρα από τις γραμματικές του γνώσεις, από τη μελέτη όλων των ιστορικών όρων που γέννησαν τον ερμηνευόμενο ποιητή. Αλλά και ως «φιλόλογος» γνωρίζοντας την ιστορία του κειμένου κάθε συγγραφέα προχώρησε σε δικές του λύσεις ως προς την κατάταξη διαφόρων αποσπασμάτων, τη συμπλήρωση διαφόρων κενών του κειμένου ή την ερμηνεία προβληματικών χωρίων.

Από τα θέματα που απαρτίζουν τις μεταφράσεις των αρχαίων δεν αναφερόχαμε ιδιαίτερα στα σχόλια και τις εισαγωγές, αλλά από τη μετάφραση δώσαμε έμφαση κυρίως στην απόδοση των σημασιών των λέξεων, το λεξιλόγιο, και στην απόδοση της δομής του αρχαίου λόγου καθώς και στη δομή του νέου ελληνικού. Αποφύγαμε, εκτός από το μέτρο, να σχολιάσουμε τη μετάφραση ως προς την αισθητική του νεοελληνικού λόγου. Και ως προς

την απόδοση αναφερόμαστε πρώτα στη σημασία των λέξεων, έπειτα των συμφραζομένων και τέλος στη δομή του λόγου. Στη χρήση των λέξεων κυρίως θα δείξει ο μεταφραστής την ευαισθησία του, αλλά και στην υφή του λόγου και στη σύνταξη. Παρά τη γνώση του αρχαίου κειμένου, η γλώσσα της μετάφρασης γίνεται δυσνόητη από την πλοκή των λέξεων και από την προσπάθεια του συγγραφέα να αντικαθιστά καθιερωμένες λέξεις της δημοτικής προερχόμενες από τη λόγια παράδοση με λέξεις ασυνήθιστες της παλαιάς λαϊκής δημοτικής ή και νεόκοπες με στοιχεία λαϊκής γλώσσας, της «καθαρής νεοελληνικής»: μία στρατευμένη δημοτική που δεν συστοιχούσε προς την πορεία της δημοτικής που έτεινε να καθιερωθεί και έχει ξεπεραστεί από τη συνθετική καθιερωμένη ήδη κοινή δημοτική. Οι μεταφράσεις του Λεκατσά και αν στάθηκαν άρτιο έργο λογοτεχνικό της εποχής τους, δεν κατάφεραν να επιβιώσουν όσο θα άξιζε στον κόπο τους.

Υποστήριξε ότι η σημερινή δημοτική είναι νόθη και πρέπει να πετάξει κάθε λόγιο παρείσακτο στοιχείο και να το αντικαταστήσει με τα γνήσια δημοτικά των παροικιών, των δημοτικών τραγουδιών, της ορεισίβιας λαλιάς, των λαϊκών κειμένων της τουρκοκρατίας, προκειμένου να βρει τη γνήσια καθαρότητά της⁴⁶. Αποδελτίωσε μάλιστα ένα μεγάλο γλωσσικό υλικό της δημοτικής λαϊκής παράδοσης και έκανε λεξικό όπου αντικαθιστούσε τις λόγιες λέξεις με δημοτικές και κάλεσε τους λογοτέχνες να γράφουν «ακατεχιά» και όχι «άγνοια», ή «ανάφεντος» και όχι «αδέσποτος». Αυτή η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιεί, κατά τη διακήρυξή του, τον απέραντο πλούτο της νέας ελληνικής, αλλά είναι μία ασυγχρόνιστη γλώσσα, όπως ήδη παρατηρήθηκε⁴⁷, και είναι και το μεγάλο τρωτό της μεταφραστικής του τέχνης, που θολώνει την απόδοση με ασυνήθιστες, κάποτε και αταίριαστες ή δυσνόητες λέξεις, οι οποίες μπορεί να είναι ωραίες καθεαυτές και ποιητικές, αλλά δεν ακούγονται, δεν μεταδίδουν καθαρά και άμεσα το νόημα και το πνεύμα του πρωτοτύπου.

Αν αυτό καθιστά δύσκολη την απόλαυση ενός κειμένου που αναγιγνώσκεται, αφαιρεί κάθε θεατρικότητα από τις μεταφράσεις του Ευριπίδη. Έτσι η γλώσσα γίνεται ένα από τα μειονεκτήματα της μετάφρασης και είναι ο βασικός παράγοντας της αδυναμίας των μεταφράσεων του Λεκατσά να επικρατήσουν. Αλλά και η απόδοση του λεξιλογίου επηρεάστηκε από τις έντονα κοινωνικά προσανατολισμένες αντιλήψεις του συγγραφέα που συντέλεσαν σε μία ενίοτε μονομερή ερμηνεία, η οποία μάλιστα, όπως και η γλώσσα, δεν επρόκειτο να κατισχύσει.

Σημειώσεις

1. Όπως λέγει ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης στη «συζήτηση για τη μετάφραση» (*Το Δέντρο* 42-43, 1989, 111-20), σ. 115.

2. Ρήση που έχει ως μότο το δοκίμιο του Jean-René Ladmiral «Η προβληματική της θεωρητικής απόρριψης» (*Η Λέξη* 56, 1986, 752-55).

3. Κ. Γεωργουσόπουλος, «Μεταφραστική πρακτική εμπειρία» (*Το Δέντρο* 42-3, 1989, 85-92), σσ. 87-9, 91.

4. Γιώργος Χειμωνάς, «από τον Αισχύλο ως τον Μπέκετ» (*Η Λέξη* 120, 1984, 154-62), σ. 155.

5. Ladmiral, *αντ.* σ. 755.

6. Πβ. Γρ.Μ. Σηφράκης, *Προβλήματα Μετάφρασης του Αριστοφάνη* (Στιγμή, Αθήνα 1985), σσ. 18-9 (: πρώτα στον τόμο *Πρωτότυπο και Μετάφραση*, Αθήνα 1980· ολόκληρος ο τόμος αποτελεί έργο αναφοράς για τη θεωρία της μετάφρασης στα νέα ελληνικά).

7. Εκτός από τις παραπομπές που γίνονται κατωτέρω, πβ. ακόμη: *N. Έστία* 23 (1938), 138-40, 283-4, 498-9, 787-89· *N. Έστία* 24 (1938), 1220-1, 1365, 1647-9· *N. Έστία* 25 (1939), 71-2· *N. Έστία* 26 (1939), 1069-70, 1070-1, 1071-73, 1073-4, 1074-5, 1076, 1512-18· *N. Έστία* 27 (1940), 69-70, 255-6, 323-5· πβ. ακόμη *N. Έστία* 29 (1941), 467-71 και *N. Έστία* 23 (1938), 572-73· κ.ά.

8. Πβ. τώρα Βασίλης Κουτσιβίτης, *Θεωρία της Μετάφρασης* (Αθήνα 1994)· πβ. επίσης G. Steiner, *After Babel* (OUP 1975) κ.τ.λ. Πολλές από τις απόψεις του Π. Λεκατσά (ή άλλων) που εκφράζονται εδώ εμπειρικά ευρισκουν θεωρητική υποστήριξη στα καταποτιστικά αυτά βιβλία.

9. Π. Λεκατσάς, «Εκδόσεις των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. [Εισαγωγικό σημείωμα με γενικές απόψεις]». *N. Έστία* 26 (1939), 1067-69, σ. 1068.

10. Π. Λεκατσάς, «Εκδόσεις των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων» σ. 1068. Πβ. και *Ερμηνευτικά* (βλ. κατωτέρω σημ. 13), σ. 8.

11. Ευριπίδης, *Μετάφραση και Ερμηνευτικά I (Κύκλωπας, Άλκηστη, Μήδεια)* του Παναγή Λεκατσά (Εκδόσεις Διόνυσος, Αθήνα 1962).

12. Πίνδαρος, *Εμμετρον μετάφραση, εισαγωγή και ερμηνευτικά* Παναγή Λεκατσά (Αθήνα, εκδ. οίκος Δημητρίου Δημητράκου, 1938), σ. 9.

13. *Επίμετρον Ερμηνευτικά στη Μετάφραση του Πινδάρου* Π. Λεκατσά. («Εισαγωγικά» σσ. 5-20), σσ. 6-8.

14. *αντ.* σσ. 8, 12.

15. Κλ. Παράσχος, «Πώς πρέπει να μεταφράζουμε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς» (*N. Έστία* 32, 1942, 775-84), σ. 777.

16. *Ησούδου Έργα και Ήμέραι* «Εισαγωγή» in «Περί της παρούσης εκδόσεως και μεταφράσεως», σ. 1. Ας σημειωθεί ότι στη μετάφραση της *Θεογονίας* έχει εκτέσει μέρος των στίχων 291-2: *περιρρύτω είν Έρρυθίη/ ήμισι τῶ, ὅτε περ βοῦς ήλασεν εύρμετώπους Τίρυνθ' εἰς ήέρην.*

17. Παρατίθενται μερικά επίσης επίθετα: ο *λυσυμελής* (*Θεογ.* 121, πβ. *Αρχιλόχος* 196 W, *Σαπφώ* 130 LP) αποδίδεται «τα μέλη ξεκλειδώνει αυτός», *άστεροίς* (*Θεογ.* 127, 470, 891) «αστερόπληθος», ο *στιβαρός* (*Θεογ.* 152) «γυγαντοδύναμος», το επίθ. *πολυπερέες* (*Θεογ.* 365) «μυριοζωοδότειρες» (εσφαλμένα, ακολουθώντας τη σημασία «καρποφόρος, γόνιμος», πβ. *Σχολ.* «επί πολλά μέρη της γης διεσπαρμένων, πολυγενών»), το επίθ. *καρτερόφρον* (*Θεογ.* 297) αποδίδεται «τρομερόψυχη», *πολυφραδής* (*Θεογ.* 497) αποδίδεται «βαθυστόχατος», τα επίθετα του Προμηθέα και του Επιμηθέα (*Θεογ.* 511) αποδίδονται: «τον εύστοροφο και γρήγορο στο νου, και τέλος τον αδέξιο τον Επιμηθέα» (πβ. *ποικιλόβουλος* 521: «πούχε τα πολλά σοφίσματα»), *ἀριδείκετος* (*Θεογ.* 532) αποδίδεται «μεγαλόδοξος», το επίθ. *έπασσύτερας* (*Θεογ.* 716) αποδίδεται ορθά «σε κάθε κίνησή τους», το *άπαξ νήπιμος* (*Θεογ.* 795) αποδίδεται «χωρίς πνοή», το επίθ. *δειγενέτης* (*Θεογ.* 893) αποδίδεται «που αιώνια ζούνε», το *χαμαιγενέων* (*Θεογ.* 879) «που χαμοζούν». Χαρακτηριστικά είναι τα επίθετα για την Αθηνά (*Θεογ.* 924-6): «τη γλανκόματη Τριτογένεια, τη φοβερή που κληνιάει τις μάχες, π' οδηγεί τους στρατούς, την ακούραστη, τη σεβαστή θεά, που αγαπάει τους θορύβους», και για τον Αχιλλέα (1007): «τον ήρωα πουχε λιονταριού καρδιά και των εχθρών τις φάλαγγες που εσπούσε».

18. Αξίζει να παρατεθεί η απόδοση μερικών επίσης χαρακτηριστικών εκφράσεων: «ακριβοδικαίες κρισοδικίες» που αποδίδει το *θήησι δίκησιν* (*Θεογ.* 86), «που με τα κύματα λυσομανά» που αποδίδει το αρχαίο (*πόντος*) *οἶδαμι θύϊων* (*Θεογ.* 109, πβ. 131), η φράση *ίσχυσ δ' άπλητος κρατερή* (*Θεογ.* 153) αποδίδεται «κι' είχαν και δύναμιν ακατανίκητη και τρομερή όσο πησ», η φράση *φύλον Όνειρων* (*Θεογ.* 212) αποδίδεται «των ονείρων το λαό», η λέξη *Άμφιλογία* (*Θεογ.* 229) αποδίδεται «Κρισοδικίες», το προβληματικό *άλυκτοπέδαι* (*Θεογ.* 521) αποδίδεται «αφεύγата δεσμά», η φράση *έκ πέτρης καταλείβεται ήλιβάτοιο ύψηλης* (*Θεογ.* 786) αποδίδεται «από πανύψηλο ένα βράχο κατακόρυφο κυλάει», και το *άρμενα πάντα* (*Θεογ.* 639) αποδίδεται ορθά «όσα χρειάζόταν».

19. (*N. Έστία* 25, 1939, 19-26 και 102-09.)

20. *αντ.* σ. 20. Βλ. C.M. Bowra, *Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση* (μετάφρ. I.N. Καζάκης, MIET Αθήνα, τ. I 1980, τ. II 1982), II σσ. 215-23. Βλ. και *Αλκαίος Άπαντα*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Παναγής Λεκατσάς, «εισαγωγή» σελ. x.

21. Το γνωστό απόσπασμα (163, 348 LP) για τον Πιττακό: «τον Πιττακό που είχε πατέρα τιποτένιο, ευευφημώντας τον όλοι μαζί τον κάμανε της άκακης και κακομοίρας πόλης κυβερνήτη», όπου ίσως μόνο η απόδοση του επιθέτου του Πιττακού (*κακοπάτριδα*) δημιουργεί κάποιο πρόβλημα – αλλά η απόδοση αυτών των επιθέτων (*άγαθός, κακός* κ.τ.λ.) είναι πάντοτε θέμα προσέγγισης της αρχαίας ελληνικής: το επίθ. «τιποτένιος» πρέπει να δηλώνει ταπεινή καταγωγή, αν και ο πατέρας του Πιττακού ήταν *Θράκας* (=βάρβαρος).

22. Για τη σαπφική στροφή πβ. B. Snell, *Μετρική της αρχαίας ελληνικής ποιήσεως* (μετάφρ. Αναστ. α. Νικίτα, Αθήνα 1969), σσ. 64 κ.ε. και D. Page, *Sappho and Alcaeus* (OUP 1955, ανατ. 1979), σσ. 318 κ.ε.

23. «Αρχαίοι Έλληνες Λυρικοί. Αλκμάν» (Νέα Έστία 28, 1940, 1122-27). Πβ. Bowra-Καζάζη (ΑΕΛΠ I 71-107).
24. Γ. Βαλέτας, «Παναγής Λεκατσάς ο μεταφραστής του Πινδάρου» (Ν. Έστία 88, 1 Οκτ. 1970, 1383-86).
25. Σύνταξη που τελικά επρόκειτο να κατισχύσει ακόμη και ως επιθετική μετοχή αορίστου π.χ. στο Άξιον Εστί του Ελύτη.
26. («Mission Sociale et Pouvoirs Magiques du Poète comparés à ceux du Roi dans le Lyrisme de Pindare»: στο *La Regalit` Sacra: Contributi al Tema dell`viii Congresso Internazionale di Storia delle Religioni* (Roma, Aprile 1955), Leiden 1959, 379-93)· πβ. και το βιβλίο της Pindare, *poète et prophète* (Paris 1955).
27. «Ο Πίνδαρος και ο μεταφραστής του» (Ν. Έστία 32, 1942, 1115-7), σσ. 1115-6.
28. *Ερμηνευτικά*, σσ. 13, 17.
29. *αυτ.* σ. 18.
30. *αυτ.* σ. 17. Οι μεταφράσεις αυτές του Γρυπάρη: Ίσθμ. 8: Ν. Έστία 19 (1936), 313-16, Νεμ. 10: Ν. Έστία 22 (1937), 1127-31, Πυθ. 2: Ν. Έστία 23 (1938), 4-8.
31. *Ερμηνευτικά* σ. 19.
32. Ν. Έστία 21 (1937), 330-4.
33. Πβ. Π. Λεκατσάς, *Ευριπίδης I "Άλκηστις, Άνδρομάχη, Βάκχες* (εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1977)· *Ευριπίδης II "Εκάβη, "Ελένη, "Ηλέκτρα* (εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1978). Ο Λεκατσάς έχει μεταφράσει επίσης τους "Ηρακλείδεις (εκδ. Ι.Ν. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1955· πβ. επίσης τον *Κύκλωπα* και την "Άλκηστη 1954), τον *Ίππόλυτο στεφανηφόρο* (εκδ. Βιβλίο νεοελλην. λόγου, Αθήνα 1953). Από τον Αισχύλο πβ. από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* (436-505, 645-82).
34. Χρησιμοποίησε την έκδοση: *Ευριπίδης, Μετάφραση και Ερμηνευτικά I (Κύκλωπας, Άλκηστη, Μήδεια)* του Παναγή Λεκατσά (Εκδόσεις Διόνυσος, Αθήνα 1962).
35. Η σημασία αυτή γίνεται εμφαντικότερη αν λάβουμε υπόψη μας τις άλλες μορφές της παλιάς αυτής παροιμίας: *έχθρων άδωρα δώρα κούκ όνησιμα* (Σοφ. Αϊαντας 665), *έχθρου παρ' άνδρος ουδέν έστι χρήσιμον* (Μέν. Γνωμαι 166), βλ. D. Page, *Euripides Medea* (OUP 1938, ανατ. 1964), ad. loc. σ. 117.
36. Βλ. A.W. Gomme and F.G. Sandbach, *Menander A Commentary*, (Oxford 1973), σσ. 262, 531.
37. *Το μεταφραστικό πρόβλημα* (4η έκδοση, Αθήνα 1966). Πβ. και τη μόνη επόμενη σοβαρή ανάλογη μελέτη Ι.Ν. Καζάζη, *Αρχαιοελληνικός πεζός λόγος* (Θεσσαλονίκη 1992).
38. *Ερμηνευτικά*, σ. 8.
39. Στην *Ανθολογία από την Ελληνική Ποίηση* της Γ. Δεληγιάνη-Αναστασιάδη (Αθήνα 1966, σσ. 65-6, 94-100) και στην *Καινούργια Εποχή* (Αθήνα 1959, σσ. 28-35). Πρώτα δημοσιεύτηκαν στη Νέα Έστία 27 (1940) 100-05, 282-4, 362-3, 621-22, 754, Νέα Έστία 28 (1940) 947, 1004, 1076-77, 1202, 1344, Νέα Έστία 31 (1942) 37 και Νέα Έστία 34 (1943) 1287. Βλ. επίσης το επιτύμβιο επίγραμμα για τον Αλκμάν (Π.Α. 7.18) στη Ν. Έστία (28, 1940, 1122-27), σ. 1127.
- Για την ερμηνεία των επιγραμμάτων πβ. το μνημειώδες έργο των A.S.F. Gow-D.L. Page, *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams* vol. I Introduction, Text and Indexes (Cambridge 1965)· vol. II Commentaries and Indexes (Cambridge 1965). *The Greek Anthology: The Garland of Philip* vol. I Introduction, Text and Translation (Cambridge 1968)· vol. II Commentary and Indexes (Cambridge 1968). D.L. Page, *Further Greek Epigrams* (Cambridge Univ. Press 1981).
- Το επίγραμμα «Για τις εννιά θεόγλωσσες ποιήτριες» είναι Α.Π. 9. 26, το «Αηδόνι και Δελφίνι» Α.Π. 9. 88, ο «Ναυαγός» Α.Π. 7.278, «Στον Ησίοδο» Α.Π. 7. 55, «Για την Ήρινα» είναι Α.Π. 9. 190 και ο «Αυλός» Α.Π. 9. 162. Το επίγραμμα «Σ' αναθηματικά τόξα» είναι Α.Π. 6. 2, «Σ' αναθηματικό τόξο και φαρέτρα» Α.Π. 6. 9, «Σε ιερό του Ζεφύρου» Α.Π. 6. 53, «Σ' αναθηματικά λάφυρα» Α.Π. 6. 131, «Σ' αναθηματική ασπίδα» Α.Π. 6. 178, «Σε γέρινο βόδι» Α.Π. 6. 228, «Σ' άγαλμα της Άρτεμης» Α.Π. 6. 266, «Στον Αισχύλο» Α.Π. 7. 39, «Στον Ευριπίδη» Α.Π. 7. 43, «Σε νεκρό πουλί» Α.Π. 7. 199, «Νεκροί των Μηδικών πολέμων» Α.Π. 7. 251 και 7. 253, «Επιτάφιο των ξεπατρισμένων Ερετριέων» Α.Π. 7. 256, το «Επιτάφιο Μικύλου» Π.Α. 7. 460, «Το ιερό της ευπλοίας Αφροδίτης» και «Σε κρηναίο άγαλμα του Ερμή» είναι Α.Π. 9. 144 και 9. 314, το «Ανάθημα εταίρας» Α.Π. 9. 332, «Σε ιερό της εναλίας Αφροδίτης» Α.Π. 9. 333, «Σε δακτυλιδόπετρα» Α.Π. 9. 747, το «Επιτάφιο νεκρών των Αθηναίων» Α.Π. 3. 26, «Στην αναδυόμενη του Απελλή» Α.Π. 4. 179, «Σ' άγαλμα αγωνίου Ερμή» Α.Π. 6. 188, το αναθηματικό επίγραμμα του Κλεωνύμου (όχι Κλεονίκου) Α.Π. 6. 189, «Στις ιερόδουλες της Κορινθού» και «Επιτάφιο Αοχεδίκης» πβ. *Further* σσ. 210, 239.
40. Στην *Ανθολογία* δημιουργείται ασάφεια στον 7ο στίχο στο ίδιο επίγραμμα από την παράλειψη του ρ. «λέει».
41. Στο ίδιο παραπάνω άρθρο του Λεκατσά για τον Αρχίλοχο, σ. 25 («Για τον Αρχίλοχο» του Γαιτουλίκου, Α.Π. 7. 71, Page FGE 55-6). Στη Ν. Έστία 28 (1940) 1004, η ασάφεια διορθώνεται μαζί με μικρές αλλαγές που φέρ-

νουν τη μετάφραση πλησιέστερα στο κείμενο, αλλά το *οίδε* εξακολουθεί να λείπει, και το *άμμα* μεταφράζεται «μοίρα της θηλείας».

42. «Αλέξανδρινά Επιγράμματα» (*Ν. Εστία* 27, 1940, 101-5), σ. 104.

43. Μία πρόχειρη παραβολή της μετάφρασης του Λεκατσά με την αγγλική μετάφραση της Loeb δείχνει ότι ο μεταφραστής τη λαμβάνει υπόψη του, αλλά ακολουθεί τη δική του οδό: π.χ. το ρ. *σώζοιτε* (στο επίγραμμα για τον Κλεώνυμο) της Μοιρώς αποδίδεται με το «γιατρέψτε με» (αγγλ. *cure*, αλλά πρόκειται για «τεχνική» ορολογία), τα *ήθεα* από το επίγρ. «Σε νερό πουλί» αποδίδεται «ευγένεια» (αγγλ. *gentleness*) κ.ά.

44. Γιώργος Σεφέρης *Μεταγραφές* (επιμέλεια Γ. Γιατρομανωλάκης, Αθήνα 1980), σσ. 227 κ.έ.

45. Γ. Κορδάτος, «Αλκαίος: Τα σωζόμενα, Αρχαίον κείμενον, κριτικών υπόμνημα, μετάφρασις, εισαγωγή, γλωσσικόν και μετρικόν επίμετρον υπό Παναγή Λεκατσά» (*Ν. Έστία* 26, 1939, 1076-78).

46. Γ. Βαλέτας, «Παναγής Λεκατσάς ο μεταφραστής του Πινδάρου» σ. 1385.

47. *αυτ.*

Κορίτσι με ζωγραφισμένο κορμί από τη Νιγηρία. Προετοιμασία για ένα φεστιβάλ.